

ANALIZA
GLAVNIH POLITIKA
USMERENIH NA
INTEGRACIJU ROMA
I EGIPĆANA
U CRNOJ GORI

Naslov: Analiza glavnih politika usmerenih na integraciju Roma i Egipćana u Crnoj Gori

Izdavač: Regional Cooperation Council Roma Integration Action team
Ruzveltova 61, 11 000 Belgrade, Serbia

Tel: +381 (11) 4046 891

Fax: +381 (11) 4046 894

E-mail: romaintegration2020@rcc.int

Website: rcc.int/romaintegration2020/

Autor: Sanja Elezovic

Urednik: Orhan Usein

Drugi urednici: Shejla Fidani

Dizajn: Samir Dedić

Štampa: Kuća štampe, Belgrade

Tiraž: 25

ISBN: ISBN-978-86-81358-15-3

ANALIZA GLAVNIH POLITIKA USMERENIH NA INTEGRACIJU ROMA I EGIPĆANA U CRNOJ GORI

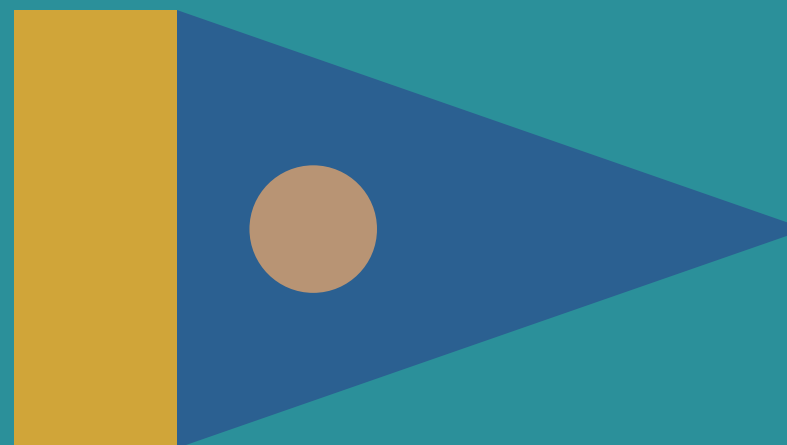
Izjava o odricanju odgovornosti: Stavovi izraženi u ovom dokumentu ne odražavaju nužno stavove Saveta za regionalnu saradnju ili njegovih učesnika, kao ni Evropske unije i Fondacija otvorenog društva.

Sadržaj

Uvod	5
Metodologija	6
Kontekst	8
OBRAZOVANJE	11
Preporuke	24
ZAPOŠLJAVANJE	28
Preporuke	35
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA	37
Preporuke	43
STANOVANJE	45
Preporuke	51
Zaključci i unakrsne preporuke	53
Rezime	56
Spisak sagovornika	59
Prilog 1 Međunarodni ugovori o zaštiti manjina koje je ratifikovala Crna Gora	60
Prilog 2 Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na zapadnom Balkanu: uporedni pregled za Crnu Goru za 2011. i 2017. godinu	62
Literatura	64

UVOD

Svrha analize je da se obezbijedi polazni osnov za konstruktivnu i na dokazima zasnovanu raspravu o djelotvornim načinima ugrađivanja integracije Roma i Egipćana u zvanične politike, što će poslužiti kao polazna tačka za izradu ključnih centralnih i regionalnih intervencija i politika u obrazovanju, zapošljavanje, stanovanje i zdravstvo u okviru postojećih zvaničnih politika.

Metodologija

I. Kancelarijska analiza je obuhvatila sljedeće zakonodavstvo, standarde i politike važne za poboljšanje položaja Roma i Egipćana:

- › Niz zakona u oblasti obrazovanja, zdravstva, zapošljavanja, stanovanja, kulture, nediskriminacije itd;
- › Međunarodne standarde, uključujući deklaracije i konvencije EU, Savjeta Evrope, OEBS-a i UN-a;
- › Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana za period 2016-2020. godine, u kojoj su utvrđeni ciljevi i mjere u oblastima obrazovanja, stanovanja, zapošljavanja, zdravstva, socijalne zaštite, upisa i kulture;
- › Akcioni plan socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori za 2019. godinu;
- › Akcioni plan za ispunjavanje obaveza iz poglavlja 23 pravne tekovine EU;
- › Program ekonomskih reformi (PER) za period 2015-2017. godine za ubrzan i održiv ekonomski rast, u kojem su utvrđene mjere za sprovođenje ugovora o uslugama i šema grantova u cilju povećanja zapošljivosti i pristupa teško zapošljivih lica tržištu rada.
- › Program reforme zapošljavanja i socijalne politike za period 2015-2020. godine, u kojem su utvrđene politike i mjere vezane za tržište rada, zapošljavanje, razvoj vještina i znanja, socijalnu pravdu i socijalnu inkluziju;
- › Strategiju održivog razvoja do 2030. godine;
- › Ključna evropska i regionalna razvojna dokumenta, kao što su „Evropa 2020.“, „Jugoistočna Evropa 2020.“, dokumenta RCC-a (Regional Cooperation Council) o politikama, zaključke i preporuke RCC-a sa seminara o Romima (koje je organizovala Delegacija EU u Crnoj Gori) i zaključke i preporuke sa foruma o javnim politikama održanih u Crnoj Gori na temu integracija Roma u društvo.
- › Ključna međunarodna istraživanja, kao što su Balkanski barometer RCC-a, Istraživanje višestrukih pokazatelja UNICEF-a/MONSTAT-a (Uprava za statistiku) i istraživanje Svjetske banke pod nazivom “Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu.”

2. Sastanci su održani sa ključnim zainteresovanim stranama, uključujući članove Komisije za praćenje sprovođenja Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana za period 2016-2020.

godine, predstavnike NVO i romske aktiviste. Svrha sastanaka je bila da se utvrde slabe tačke i oblasti kojima je potrebno unaprjeđenje u pogledu okvira politika i ugrađivanja politike o inkluziji Roma i da se o njima razgovara. Na kraju dokumenta data je sveobuhvatna lista sagovornika.

3. Izrada analize zasnovane na kancelarijskom istraživanju i informacijama dobijenim od sagovornika; konačni dokument je sačinjen i predstavljen je način na koji svaka relevantna politika može bolje da ugradi pitanje integracije.

Analiza zvaničnih politika za Rome i Egipćane u Crnoj Gori se sastoji iz sljedećih dijelova:

1. Centralni kontekst, u kojem je dat pregled situacije Roma i Egipćana u Crnoj Gori i objašnjava politiku i institucionalni okvir za socijalnu inkluziju ove populacije;
2. Četiri poglavlja, svako posvećeno jednoj od oblasti istraživanja – obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje i zdravstvo. Sva poglavlja su osmišljena u skladu sa strukturom usaglašenom sa Akcionim timom za Rome:
 - › Zakonodavstvo u odgovarajućoj oblasti (pregled zakonskih odredbi u zvaničnim politikama vezanim za socijalnu inkluziju, različitost i nediskriminaciju);
 - › Strategije (pregled zvaničnih mjera za ostvarivanje socijalne inkluzije, različitosti i nediskriminacije, kao i ciljanih mjera za Rome);
 - › Godišnji planovi institucija (planovi glavnih ustanova odgovornih za sprovođenje zvaničnih i ciljanih mjera za 2019. godinu);
 - › Uspješne ili obećavajuće mjere, iskustva i metode kako bi zvanične politike u odgovarajućoj oblasti bile inkluzivne u odnosu na Rome;
 - › Postojeće prepreke koje onemogućavaju se ostvare pogodnosti pogodnosti od zvaničnih politika¹
 - › Preporuke
3. Zaključci
4. Lista sagovornika
5. Prilog 1: Međunarodni standardi
6. Prilog 2: Trendovi društvene integracije Roma i Egipćana – komparativni pregled rezultata za Crnu Goru u 2011. i 2017. godini iz regionalnog istraživanja „Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu”
7. Literatura

¹ Pored ovoga, takođe je ukazano na prepreke koje onemogućavaju da se ostvare pogodnosti od ciljanih politika u sektoru obrazovanja.

Kontekst

Prema trenutnim i dostupnim podacima² iz popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Crnoj Gori, 6.251 lice odnosno 1,01% se izjašnjava pripadnicima romske populacije. Populacija Egipćana broji 2.054 lica odnosno 0,33% od ukupnog stanovništva, dok 5.169 lica koristi romski jezik kao maternji. Najveći broj Roma živi na teritoriji Podgorice (3.988), a slijede Berane (531), Nikšić (483), Bijelo Polje (334), Herceg Novi (258), dok većina Egipćana živi u Podgorici (685), Nikšiću (446), Tivtu (335) i Beranama (170). Većina Roma govori službeni jezik i gurbetski dijalekat romskog jezika, dok većina Egipćana govori albanski jezik. Potpisivanjem Povelje o regionalnim i manjinskim jezicima, Crna Gora je preuzela obavezu da će uključiti romski jezik u obrazovni sistem kako bi se Romima i drugoj zainteresovanoj djeci omogućilo da uče na romskom jeziku. Međutim, romski jezik u Crnoj Gori još uvijek nije standardizovan i zato Crna Gora mora da preduzme taj prvi korak da bi stvorila uslove za ispunjavanje obaveza koje proističu iz povelje.

Rezultati najnovijih istraživanja ukazuju da se Romi i Egipćani i dalje suočavaju sa poteškoćama u integrisanju u društvo u Crnoj Gori, ali i u regionu uopšte. Prema istraživanju Balkanski barometar za 2019. godinu,³ sprovedenom u zemljama Jugoistočne Evrope, Romi su i dalje žrtve duboko ukorijenjenih predrasuda kako u društvu tako i u profesionalnom okruženju i da je podrška koja im se pruža u vidu afirmativnog djelovanja značajno manja u odnosu na druge osjetljive grupe. Više od četvrtine stanovnika Jugoistočne Evrope nije voljno da radi niti da posluje sa Romima. Pored toga, rezultati istraživanja *Međuetnički odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori*⁴ kojeg je sprovedla organizacija Centar za demokratiju i ljudska prava CEDEM u Crnoj Gori u junu 2019. godine su pokazali da Crnogorci imaju najveću etničku distancu od Roma, a taj trend uočen je prilikom svakog etničkog mjerenja u Crnoj Gori od 2007. godine. Ovakvi rezultati pokazuju da uprkos svim naporima da se poboljša položaj Roma uopšte, treba uložiti dodatne napore radi ostvarenja ravnopravnosti i prava predviđenih međunarodnim i domaćim propisima. Lokalne politike i lokalne samouprave takođe treba da ulože dodatne napore u sprovođenje međunarodnih i domaćih politika nediskriminacije i da doprinesu sužavanju jaza između građana romske i neromske populacije. Pozitivan korak u tom pravcu preduzela je opština Tivat koja je kao jedna od 122 opštine i regiona iz 34 ekonomije 2016. godine potpisala Deklaraciju protiv anticiganizma.⁵

2 Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2016-2020. godine, strana 7. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

3 Balkanski barometar za 2019. godinu, Analitičko istraživanje javnog mnjenja, Regionalni savjet za saradnju, Dostupno na adresi: <https://www.rcc.int/pubs/89/balkan-barometer-2019-public-opinion-survey>

4 Međuetnički odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori, Centar za demokratiju i ljudska prava, 2019. Dostupno na adresi: <https://www.cedem.me/publikacije/studije-i-javne-politike/send/69-studije-i-javne-politike/1946-analitski-izvjestaj-etnicka-distanca-u-crnoj-gori-2019>

5 Kongres lokalnih i regionalnih uprava Savjeta Evrope zvanično je usvojio Deklaraciju protiv anticiganizma na 32. sjednici kongresa održanoj od 28. do 30. marta 2017. godine. Do novembra 2019. godine je 122 opština i regiona iz 34 države potpisalo deklaraciju. Tim potpisivanjem, potpisnice izražavaju želju da odbace sve oblike diskriminacije, nasilja i podsticanja na govor mržnje protiv Roma u svojim opštinama i regionima. Odbijaju da na bilo koji način prikazuju, objavljuju i šire stavove i stanovišta koji bi mogli izazvati ili podstaći negativne osjećaje prema Romima. Izjavljuju da će se suzdržati od izgradnje političkih saveza ili saradnje sa političkim partijama kojima se podstiču rasne ili etničke predrasude. Umjesto toga, podstiču pripadnike romskih i nomadskih zajednica da i sami postanu aktivni u političkom predstavljanju jer je predstavljanje etničkih manjina sastavni dio demokratskog procesa.

U posljednjem izvještaju⁶ Evropske komisije se navodi da crnogorski organi treba da ulože snažnije napore da bi ojačali institucionalni okvir i sproveli djelotvornu zaštitu ljudskih prava. Crna Gora treba da obezbijedi postojanje odgovarajućih institucionalnih mehanizama da bi osjetljive grupe zaštitila od diskriminacije. Sprovođenje zakonodavstva je i dalje slabo, a institucionalni kapacitet za zaštitu ljudskih prava treba uvećati. Romi i Egipćani su i dalje zajednica koja je najugroženija i najviše izložena diskriminaciji.

Rodno zasnovano nasilje i nasilje nad djecom su i dalje razlozi za ozbiljnu zabrinutost među ovom populacijom.⁷ Prema izvještajima Komiteta UN-a za Konvenciju o ukidanju svih oblika diskriminacije nad ženama⁸, kao i ekspertskog tijela GREVIO Savjeta Evrope⁹, Romkinje i Egipćanke su značajno izložene svim oblicima diskriminacije i društvene isključenosti kao što su neregulisan pravni status, siromaštvo, nezaposlenost, niska stopa obrazovanja, visok rizik od zaraznih i hroničnih oboljenja, nasilje, opasnosti po životnu sredinu itd. Zahvaljujući uvođenju SOS linije za žrtve porodičnog nasilja (NSOSL)¹⁰ i uslugama NVO za rad na terenu sa ugroženim grupama u naseljima Roma i Egipćana, žene su u mogućnosti da prijave nasilje. Nezakoniti dječiji brakovi i dalje postoje među pripadnicima ove populacije. Ovom praksom se djevojčice izlažu najtežim oblicima kršenja osnovnih ljudskih prava čime se smanjuju njihove mogućnosti za obrazovanje, zapošljavanje i integraciju u društvo, uništava njihovo zdravlje i negativno utiče na sve aspekte njihovog života kao ljudskih bića. Iako je Crna Gora uspostavila pravni okvir za borbu protiv prakse nezakonitih brakova među djecom, institucionalni okvir još uvijek nije spreman da djelotvorno i efikasno spriječi i zakonski procesuiraju ove slučajeve i da zaštiti žrtve. Institucije saraduju sa ženskim NVO u podizanju svijesti i sprječavanju nezakonitih brakova iako u proteklih 6 godina nijedan od 50 slučajeva koje je prijavila NVO Centar za romske inicijative nije procesuiran pred sudom.

Da bi se prevazišli navedeni nedostaci, Crna Gora treba da naročito dodatno ojača institucije za zaštitu ljudskih prava a Ministarstvo za ljudska i manjinska prava da obezbijedi djelotvorno sprovođenje politika o osnovnim ljudskim pravima u pogledu rodne ravnopravnosti, dječijih prava, manjinska prava i prava osoba sa invaliditetom tako što će obezbijediti da se opredjeljuju sredstva za realizaciju i ojačati kapacitet nadležnih institucija i međuresornu koordinaciju.¹¹

6 Radni dokument zaposlenih u Komisiji za Crnu Goru 2019. godine, Saopštenje o politici proširenja EU, Brisel, 2019, strana 24. Dostupan na adresi: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>

7 Prema podacima dobijenim od SOS linije, 51 Romkinja i Egipćanka je prijavila nasilje u periodu od marta 2018. do avgusta 2019. godine.

8 Komitet UN-a za praćenje sprovođenja Konvencije UN-a o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)

9 Grupa eksperata formirana u sklopu Konvencije Savjeta Evrope protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici je zadužena za praćenje sprovođenja konvencije u državama članicama.

10 SOS liniju finansira država, a njenim radom upravlja NVO SOS telefon za žene i djecu žrtve nasilja.

11 Radni dokument zaposlenih u Komisiji za Crnu Goru 2019. godine, Saopštenje o politici proširenja EU, Brisel, 2019, strana 32. Dostupan na adresi: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>

Okvir politika i institucija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana

Pravni i strateški okvir je prilagođen ključnim evropskim politikama vezanim za integraciju Roma. Ključni dokument u tom smislu je Okvir EU za strategije integracije Roma¹² koji podstiče vlade sa usvoje i dalje razvijaju sveobuhvatan pristup integraciji Roma. Da bi se obezbijedilo postojanje djelotvornih politika, Komisija predlaže da se strategije za integraciju Roma osmisle odnosno, tamo gdje postoje, da se prilagode tako da ispunjavaju ciljeve koje je postavila EU za integraciju Roma, uz usmjerene akcije i dovoljna finansijska sredstva (iz EU i drugih izvora) kako bi ti ciljevi mogli biti ostvareni. Okvir predlaže rješenja za prevazilaženje postojećih prepreka u djelotvornijoj potrošnji sredstava EU i postavlja temelje za snažne mehanizme praćenja da bi se ostvarili konkretni rezultati za Rome.¹³ U okviru su kao ključne naglašene oblasti obrazovanja, zapošljavanja, stanovanja i zdravstva, dok se vladama daju uputstva da prilikom izrade strategija akcenat stave na mjere koje će biti efikasne, mjerljive, održive, uz vidljive mjerljive rezultate, odgovarajuću raspodjelu sredstava, praćenje kvaliteta i konačno smanjenje, u najvećoj mogućoj mjeri, jaza između Roma i Egipćana i ostalog stanovništva.

Trenutno su u Crnoj Gori ciljane mjere za socijalnu integraciju Roma i Egipćana izrađene i sprovode se u sklopu Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana za period 2016-2020. godine i pratećim Akcionim planovima, kao i u sklopu drugih sektorskih strategija. Pored toga, Romi se mogu prepoznati kao posredni korisnici u drugim strategijama fokusiranim na posebne društvene grupe kao što su mladi i osobe sa invaliditetom. Pored domaćeg zakonodavstva, međunarodni ugovori koje je Crna Gora ratifikovala¹⁴ takođe jamče poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda i prava manjina.

Vlada Crne Gore održava regionalnu saradnju u oblasti integracije Roma i potpisala je Deklaraciju o integraciji Roma tokom Samita za Zapadni Balkan održanog u Poznanu u julu 2019. godine. Deklaracija poseban akcenat stavlja na sprovođenje ciljanih politika za Rome, ali takođe poziva na izradu regionalnih standarda vezanih za Rome u zvaničnim politikama.¹⁵

¹² Okvir Evropske unije za strategije za integraciju Roma do 2020. godine, Evropska komisija, Brisel. Dostupan na adresi: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en#nationalromaintegrationstrategies; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:%3A52011DC0173>

¹³ Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2016 – 2020. godine, strana 5. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/Download.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

¹⁴ Međunarodni standardi i dokumenta su dostupni u posebnom prilogu uz ovaj dokument.

¹⁵ Deklaracija partnera sa Zapadnog Balkana o integraciji Roma u okviru procesa proširenja Evropske unije, Poznan, jul 2019. godine. Dostupna na adresi: <https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process>

I. OBRAZOVANJE

I.1 Zakonodavstvo

Ustav Crne Gore u članu 75 jamči pravo na obrazovanje pod jednakim uslovima i propisuje da je osnovno obrazovanje obavezno i besplatno. Obrazovni sistem je uređen nizom zakona koji obuhvataju sve aspekte obrazovanja, od ranog predškolskog do obrazovanja odraslih. Visoko obrazovanje je uređeno posebnim zakonom. Zakoni, propisi i strateška dokumenta su usklađeni sa međunarodnim konvencijama i evropskim politikama u oblasti integracije Roma i Egipćana. Zakonodavstvo obuhvata sljedeće¹⁶: Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju, Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, Zakon o gimnaziji, Zakon o visokom obrazovanju, Zakon o stručnom obrazovanju i Zakon o obrazovanju odraslih, dok su određene odredbe takođe sadržane u Zakonu o manjinskim pravima i slobodama.

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju¹⁷ propisano je da je cilj obrazovanja da obezbijedi mogućnost za svestrani razvoj pojedinca bez obzira na pol, životno doba, invaliditet, socijalno ili kulturno porijeklo, nacionalnu ili vjersku pripadnost i tjelesnu i psihološku konstituciju i da razvije svijest, potrebu i sposobnost za očuvanje i unapređenje ljudskih prava, pravne države, prirodne i društvene sredine, multietičnosti i različitosti (član 2).

U skladu sa Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju¹⁸, osnovno obrazovanje je obavezno i oslobođeno svih školarina za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina života, a roditelji odnosno staratelji moraju obezbijediti sa njihovo dijete ispuni osnovnoškolsku obavezu (član 4). U članu 9 ovog zakona takođe je propisano da se obrazovanje i vaspitanje djece sa poteškoćama u učenju izvodi na način da škola prilagođava metode i oblike rada i omogućava im da uče kroz dodatnu nastavu i druge oblike pojedinačne i grupne pomoći. U Zakonu o osnovnom obrazovanju i vaspitanju propisane su kaznene odredbe¹⁹ prema kojima roditelj može biti kažnjen novčanom kaznom u iznosu od pola do deset minimalnih zarada za kršenje, odnosno ako dijete nije upisano u školu ili ako dijete ne pohađa nastavu.

¹⁶ Radović M, Mededović K., „Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori u društvo sa analizom nepokrivenih kompetencija i nedostajućih usluga podrške“, Podgorica 2019, strana 27. (Ova studija je izrađena u okviru regionalnog programa ROMACTED Savjeta Evrope i EU)

¹⁷ Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 064/02 od 28.11.2002, 031/05 od 18.05.2005, 049/07 od 10.08.2007, 004/08 od 17.01.2008, 021/09 od 20.03.2009, 045/10 od 04.08.2010, 073/10 od 10.12.2010, 040/11 od 08.08.2011, 045/11 od 09.09.2011, 036/13 od 26.07.2013, 039/13 od 07.08.2013, 044/13 od 20.09.2013, 047/17 od 19.07.2017. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=200926&rType=2&file=Op%C5%A1iti%20zakon%20o%20vaspitanju%20i%20obrazovanju.docx>

¹⁸ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 064/02 od 28.11.2002, 049/07 od 10.08.2007, 045/10 od 04.08.2010, 040/11 od 08.08.2011, 039/13 od 07.08.2013, 047/17 od 19.07.2017. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=317777&rType=2&file=Zakon%20o%20osnovnom%20obrazovanju%20i%20vaspitanju.docx>

¹⁹ Ibid.

Prema podacima prikupljenim u okviru Istraživanja višestrukih pokazatelja iz 2018. godine²⁰, 16 procenata djece starosne dobi između 36 i 59 mjeseci u romskim naseljima u Crnoj Gori pohađa neki program obrazovanja u ranom djetinjstvu, a taj broj je veći među ženskom, gradskom i najbogatijom populacijom. Kada je riječ o osnovnom obrazovanju, 77 procenata djece osnovnoškolskog uzrasta (na početku školske godine) pohađa osnovnu ili srednju školu. Isto tako, 7 procenata djece srednjoškolskog uzrasta (na početku školske godine) u romskim naseljima pohađa srednju školu ili viši nivo obrazovanja. Stopa završetka za osnovnu školu je 56 procenata, a značajno je niža za srednju školu i iznosi 3 procenta.

Prema zvaničnim podacima iz MEIS aplikacije, dobijenih od Ministarstva prosvjete, ovi podaci su se značajno poboljšali u 2019. i 2020. godini:

- › 2018/19 broj djece u predškolskoj je bio 191, a 2019/20, taj broj je 208;
- › 2018/19. godine, broj djece upisan u osnovne škole je 1799, a 2019/20 je 1830 djece;
- › 2018/19 godine, broj srednjoškolaca bio je 135, a 2019/20 je 142;
- › Od ukupno 1799 učenika osnovne škole, školske 2018/19 godine, njih 1596 je uspješno završilo razred koji je učenik pohađao (oko 88%).
- › Deveti razred je, od ukupno 97učenika, 88 uspješno završilo (oko 90%) a od tog broja 55 se upisalo u prvi razred srednje škole, (više od 62%).
- › 2018/19 od 135 učenika koji su upisani u neki razred srednje škole, 105 je uspješno završilo razred (oko 77%) a od tog broja, završni razred srednje škole završilo je 19 učenika.

U Zakonu o visokom obrazovanju se propisuje da je stvaranje uslova za neograničen pristup visokom obrazovanju glavni cilj visokog obrazovanja. Visoko obrazovanje dostupno je svim licima i ne može biti posredno ili neposredno ograničeno po osnovu: pola, rase, bračnog stanja, boje, jezika, vjere, političkog ili drugog ubjeđenja, nacionalnog, etničkog ili drugog porijekla, imovinskog stanja, invalidnosti ili drugom sličnom osnovu, položaju ili okolnosti, u skladu sa posebnim zakonom (član 6).²¹

Zakonom o obrazovanju odraslih uređeno je obrazovanje i učenje odraslih. Prema članu 3, obrazovanje odraslih²² ima za cilj: sticanje najmanje osnovnog obrazovanja i prve kvalifikacije za

²⁰ Istraživanje višestrukih pokazatelja, sproveli Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori i Uprava za statistiku Crne Gore (MON-STAT) 2018. godine, dostupno na <https://www.unicef.org/montenegro/en/statistical-snapshot-roma-population>

²¹ Zakon o visokom obrazovanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 044/14 od 21.10.2014, 052/14 od 16.12.2014, 047/15 od 18.08.2015, 040/16 od 30.06.2016, 042/17 od 30.06.2017, 071/17 od 31.10.2017, 055/18 od 01.08.2018, 003/19 od 15.01.2019. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=282638&rType=2&file=Zakon%20o%20visokom%20obrazovanju%20-%20jul%202017.pdf>

²² Uredba o proglašenju Zakona o obrazovanju odraslih, „Službeni list Crne Gore“, br. 20/11 iz 2011. godine. Dostupna na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=282602&rType=2&file=Zakon%20odrasli.pdf>

sve građane; podizanje nivoa obrazovanja odnosno funkcionalne pismenosti građana; uključivanje najosjetljivijih grupa stanovništva kroz različite oblike obrazovanja i učenja radi njihove integracije; Zakonom je takođe predviđeno da odrasli ne plaćaju troškove obrazovanja za sticanje osnovnog obrazovanja ili osposobljavanja za prvu kvalifikaciju.

1.2 Strategije

Mjere za obrazovanje romske i egipćanske populacije utvrđene su u Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020. godine. Trenutno se sprovode Akcioni planovi, a tijela zadužena za njegovu implementaciju su Ministarstvo prosvjete (MP), škole, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (MLJMP), kao i nevladine organizacije (NVO) koje su često partneri u realizaciji. MLJMP sačinjava godišnje izvještaje o sprovođenju strategije. Prema izvještaju za 2018. godinu²³ školske 2018/19. godine je u predškolsko obrazovanje i vaspitanje bilo upisano 191 dijete romske i egipćanske zajednice. U osnovnom obrazovanju bilo je 1799 djece, što čini 2,66% od ukupnog broja djece upisane u osnovne škole u Crnoj Gori. U slučaju da roditelji nemaju neophodne isprave ili riješen pravni status djeca se mogu upisati u osnovnu školu, a roditelji su u obavezi da dostave neophodna dokumenta u toku školske godine. Kada je riječ o srednjem obrazovanju, školske 2018/19. godine bilo je upisano 137 djece (75 dječaka, 62 djevojčice) romske i egipćanske zajednice koji su redovno pohađali nastavu, što je 0,48 procenata od ukupnog broja djece upisane u srednje škole u Crnoj Gori.²⁴ Sada postoji sistem za identifikaciju napuštanja školovanja, a usvojen je i Protokol o djelovanju i sprječavanju napuštanja školovanja. Važni subjekti u obrazovanju su saradnici u socijalnoj inkluziji za oblast obrazovanja. Od školske 2018-2019. godine, saradnici su dio zvanične obrazovne strukture u okviru Ministarstva prosvjete. Svaka škola, zavisno od broja učenika romske i egipćanske zajednice, objavljuje javni poziv.

U Akcionom planu uz Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana²⁵ akcenat je stavljen na sljedeće mjere i aktivnosti u oblasti obrazovanja: povećanje upisa i smanjenje stepena napuštanja školovanja na svim nivoima obrazovanja; stalno zapošljavanje saradnika u socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana u oblasti obrazovanja; kupovina i raspodjela udžbenika za djecu romske i egipćanske zajednice za I, II i III razred; kroz afirmativnu akciju, utvrđivanje kvota za upis u srednje škole različitih smjerova; dodjela stipendija učenicima srednje škole romske i egipćanske zajednice; organizacija kampanje za upis u srednje škole, sa posebnim akcentom na djevojčicama i njihovim roditeljima; izrada Pravilnika o kriterijumima i uslovima za dodjelu stipendija učenicima romske i egipćanske zajednice; dodijeliti stipendije univerzitetskim studentima romske i egipćanske zajednice; obezbijediti

23 Izvještaj za 2018. godinu o sprovođenju Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2016-2020. godine. Dostupan na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=357564&r-Type=2&file=Izvj%C5%A1taj%20o%20sprovo%C4%91enju%20Strategije%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%C4%87ana%20u%20CG%202016-2020%20za%202018.pdf>

24 Ibid.

25 Akcioni plan za sprovođenje Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za 2019. godinu.

smještaj studentima romske i egipćanske zajednice u studentskim domovima; kampanja za upis u vrtić, osnovnu, srednju školu i na univerzitet; program elementarne pismenosti i obrazovanja odraslih pripadnika romske i egipćanske zajednice; organizovanje zimskih/ljetnjih ekscurzija i kampova; edukacija i obuka roditelja; smanjenje stope napuštanja školovanja za sve učenike romske i egipćanske zajednice obezbjeđivanjem prevoza, tutorstvom i tutorskim časovima. Sve ove mjere su kontinuirane i uključene su u Akcioni plan od 2016. godine uz Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana ali je samo nekoliko mjera djelimično uključeno i obrađeno u strategijama i dokumentima u oblasti obrazovanja.

U Strategiji inkluzivnog obrazovanja (2019-2025) postavljeni su pravci razvoja obrazovanja djece sa posebnim obrazovnim potrebama.²⁶ Ova strategija²⁷ daje prostor upravama škola, nastavnicima i saradnicima da iskoriste svoje kapacitete i pripreme časove i programe kojima će se dodatno podržati djeca romske zajednice u procesu obrazovanja. Za djecu sa posebnim obrazovnim potrebama sačinjen je Individualni tranzicioni plan I-ITPI kako bi im se olakšao prijelaz iz osnovne u srednju školu. U skladu sa mjerama iz Strategije inkluzivnog obrazovanja posebna pažnja se u školama posvećuje nediskriminaciji. Prema strategiji, aktivnosti nediskriminacije na nivou škole se organizuju jednom godišnje i u njima zajedno učestvuju učenici i nastavni kadar u cilju jačanja stavova prihvatanja i umanjenja prakse diskriminacije.²⁸

Strategija ranog i predškolskog obrazovanja i vaspitanja za period 2016–2020. godine²⁹ je dokument koji naglašava ključne oblasti, zadatke i aktivnosti, dok u realizaciji predlaže kombinovanje usluga i aktivnosti, sa naglaskom na onim što ih čini sprovodivim i mjerljivim za kratkoročnu i dugoročnu realizaciju. U dokumentu su djeca romske i egipćanske zajednice prepoznata kao ranjiva grupa djece, a za njih nepohađanje vrtića može dodatno povećati jezičke i kulturološke prepreke za uspješno pohađanje osnovne škole.

26 Prema Zakonu o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama (Službeni list Republike Crne Gore 80/2004, „Službeni list Crne Gore“, br. 45/2010 i 47/2017) pojam djece sa posebnim obrazovnim potrebama podrazumijeva djecu sa smetnjama u razvoju, sa tjelesnom, intelektualnom, senzornom smetnjom, djecu sa kombinovanim smetanjama i smetnjom iz spektra autizma, djecu sa govorno jezičkim teškoćama, teškim hroničnim oboljenjima, dugotrajno bolesnu djecu i drugu djecu koja imaju poteškoće u učenju i druge teškoće uzrokovane emocionalnim, socijalnim, jezičkim i kulturološkim preprekama. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=200941&rType=2&file=Zakon%20o%20vaspitanju%20i%20obrazovanju%20djece%20sa%20posebnim%20obrazovnim%20potrebama.docx>

27 Strategija inkluzivnog obrazovanja (2019-2025. godine), Ministarstvo prosvjete Crne Gore, Kancelarija UNICEF-a u Podgorici, Crna Gora, 2019, strana 3. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=325543&rType=2&file=Nacrt%20Strategije%20inkluzivnog%20obrazovanja%202019%20-%202025%20za%20javnu%20raspravu.pdf>

28 Ibid. Strana 9.

29 Strategija ranog i predškolskog vaspitanja i obrazovanja za period 2016–2020, Ministarstvo prosvjete Crne Gore, Kancelarija UNICEF-a u Podgorici, Crna Gora, februar 2016. godine. Dostupan na adresi: [http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221458&rType=2&file=Strategija%20ranog%20pred%C5%A1kolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20\(2016-2020\).pdf](http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221458&rType=2&file=Strategija%20ranog%20pred%C5%A1kolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20(2016-2020).pdf)

U Strategiji razvoja visokog obrazovanja (2016-2020. godine) utvrđene su mjere vezane za dodjelu stipendija studentima³⁰. U oblasti indirektnog finansiranja, Ministarstvo prosvjete nudi sveobuhvatan paket podrške studentima koji sadrži stipendije za najbolje studente i studentske kredite.³¹ Konkretna preporuka donosiocima odluka bi ovdje bila da se preduzmu neophodni koraci kako bi materijalni status studenata imao veći uticaj pri raspodjeli stipendija, domova, kredita i drugih instrumenata podrške, utvrđivanju školarina, a u cilju jednakih uslova školovanja i istih šansi za uspješno završavanje.³² Ova mjera vezana za stipendije je takođe utvrđena u Strategiji za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020.

U Strategiji za mlade³³ utvrđene su mjere za sprječavanje i smanjenje stopa napuštanja školovanja na nivou škole i zajednice. Prema ovoj strategiji, u periodu kada je izrađivana samo 7% mladih Roma i Egipćana je završilo srednju školu u poređenju sa 86% opšte populacije. Činjenica da se ovom pitanju ne pridaje pažnja koju zaslužuje je naglašena u zahtjevima 93% romskih i egipćanskih roditelja i 83% ostalih roditelja čija djeca su napustila školovanje, a koji navode da ih nakon što su njihova djeca napustila školovanje niko nije kontaktirao. Zakonska regulativa predviđa određene kaznene mjere prema roditeljima čija djeca ne pohađaju školu redovno, ili je napuštaju. Protokolom o proceduri i prevenciji napuštanja školovanja predviđeni su koraci koje bi škole trebalo da preduzmu radi praćenja neredovnog pohađanja i prevencije ranog napuštanja škole.

Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori za period 2015-2020. godine³⁴ naglašava potrebu za operacionalizacijom saradnje između osnovnih i srednjih škola, te srednjih škola i tržišta rada da bi se kontinuirano pratili učenici sa posebnim obrazovnim potrebama i njihova profesionalna orijentacija. Stoga, individualni tranzicioni plan koji je takođe predviđen u Strategiji inkluzivnog obrazovanja takođe treba realizovati u svim školama čime se razvija kultura prikupljanja informacija o broju učenika koji su našli zaposlenje u oblasti za koju su stekli obrazovanje/kvalifikaciju i broju onih koji su nastavili obrazovanje na univerzitetu za isto zanimanje, a te informacije su od velike važnosti za izgradnju jasnije slike o socijalnoj inkluziji. I konačno, informacije treba promovisati među poslodavcima kako bi im se podigla svijest o djeci koja su završila dio obrazovanja – odnosno stekla uvjerenja o stručnoj kvalifikaciji ili uvjerenja o završenom obrazovnom programu. Pored toga,

30 Prema Izvještaju o sprovođenju Akcionog plana za 2018. godinu, u drugom semestru akademske 2017/18. godine isplaćeno je 17 stipendija za studente romske i egipćanske zajednice (11 studentkinja, 6 studenata). U prvom semestru akademske 2018/19. godine isplaćeno je 14 stipendija studentima romske i egipćanske zajednice (7 studentkinja, 7 studenata).

31 Strategija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori (2016-2020. godine), Vlada Crne Gore, Ministarstvo prosvjete, Podgorica, jul 2016. godine, strana 12. Dostupna na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=244534&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20visokog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%202016-2020.doc>

32 Ibid. Strana 35.

33 Strategija za mlade za period 2017-2021. godine, Ministarstvo prosvjete, Ministarstvo sporta, Podgorica, Crna Gora, 2016. Dostupna na adresi: <http://www.un.org.me/Library/Youth-Empowerment/1a%20Youth%20Strategy%202017-2021.pdf>

34 Strategija razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori za period 2015-2020. godine, dostupna na adresi: [http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=207298&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20strucnog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20\(2015-2020\)%20ap.doc](http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=207298&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20strucnog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20(2015-2020)%20ap.doc)

za djecu romske i egipćanske zajednice neophodno je sprovesti prelazne aktivnosti i programe mentorstva čija odgovornost je da prate uspjeh učenika, saraduju sa roditeljima i drugim relevantnim pojedincima i institucijama po ovom pitanju.

1.3 Godišnji planovi institucija

U svojim godišnjim planovima Ministarstvo prosvjete naglašava konstantno praćenje i unapređenje kvaliteta obrazovnog procesa na svim nivoima obrazovanja kako bi se svim uključenim u obrazovni proces omogućilo da razviju ključne i stručne kompetencije potrebne za kontinuirano obrazovanje, uključivanje na tržište rada i u aktivno građanstvo. U Akcionom planu³⁵ sadržano je nekoliko mjera koje se mogu povezati sa Romima i Egipćanima. Naime, radi se o izradi Akcionog plana za Strategiju razvoja stručnog obrazovanja u Crnoj Gori u dijelu podrške djeci romske i egipćanske zajednice u prelaznim aktivnostima i saradnje sa roditeljima i ostalim relevantnim pojedincima i institucijama. Još jedna aktivnost koja se odnosi na romsku i egipćansku zajednicu tiče se raspodjele besplatnih udžbenika za djecu. Broj udžbenika nije utvrđen u planu.³⁶ Škole šalju spisak učenika koji su iz marginalizovanih grupa i u stanju socijalne potrebe, pa se shodno tome dodjeljuju i udžbenici. Školske 2019/2020 godine dodijeljeni su udžbenici svim učenicima iz navedene kategorije, osnovne škole od I do IX razreda.

Ministarstvo za ljudska i manjinska prava kao jednu od glavnih aktivnosti navelo unapređenje položaja Roma i Egipćana i njihovu integraciju u sve aspekte društvenog života. Za realizaciju ovih aktivnosti odgovorno je Odjeljenje za unapređenje i zaštitu prava Roma i Egipćana.

Plan rada ministarstva sadrži mnogobrojne mjere iz Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana kao što su: izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za realizaciju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana u Crnoj Gori; organizacija ljetnjih i zimskih škola za učenike romske i egipćanske zajednice; sprovođenje regionalnog projekta „Integracija Roma 2020”; kampanja „Svi u škole”; proslava Svjetskog dana Roma; edukacija i kampanje o diskriminaciji; formiranje timova za zabranu diskriminacije; podizanje svijesti javnosti o potrebi borbe protiv diskriminacije; edukacija mladih pripadnika romske i egipćanske populacije sa akcentom na liderstvu; organizacija izleta ili ekskurzija za učenike sa najboljim postignućima; unapređenje zdravlja romske i egipćanske populacije – preventivni pregledi; ukidanje stereotipa i predrasuda o osobama sa invaliditetom, kao i štetnih aktivnosti kojima se te osobe diskriminišu po osnovu pola ili starosne dobi; uspostavljanje registra osoba sa invaliditetom kojem je moguće pristupiti; edukacija roditelja, djece, romskih i

35 Godišnji plan rada Ministarstva prosvjete za 2019. godinu, Dostupan na adresi: <file:///C:/Users/User/Downloads/Program%20rada%20Ministarstva%20prosvjete%20za%202019.%20godinu.pdf>

36 Kada je riječ o prethodnim godinama, tokom 2017. godine podijeljeno je 716 udžbenika djeci romske i egipćanske zajednice za prva tri razreda osnovne škole. Tih 716 udžbenika je bilo napisano na crnogorskom, dok je 17 bilo napisano na albanskom jeziku. U izvještaju za 2018. godinu nisu navedeni raspoloživi podaci po kategorijama tako da nije moguće pristupiti podatku o broju udžbenika podijeljenih djeci romske i egipćanske zajednice.

egipćanskih aktivista, administrativnih službenika, upravnih organa koji se bave zaštitom od nasilja u porodici i mladih i prisilnih brakova među Romima i Egipćanima; organizacija kampanja u romskim i egipćanskim naseljima o nasilja u porodici i brakovima na koje su djevojčice prisiljene; edukacija zaposlenih u nadležnim institucijama o ranom otkrivanju brakova između djece; proslava Svjetskog dana romskog jezika, organizacija obuka za mlade pripadnike manjina sa akcentom na ženama romske zajednice kako bi se one osnažile da učestvuju u politici; saradnja sa organizacijama civilnog društva aktivnim u oblasti integracije Roma i Egipćana; prevod i štampanje zakonske regulative na romskom jeziku; saradnja sa lokalnim samoupravama u oblasti izrade i sprovođenja lokalnih akcionih planova; organizacija tematskih okruglih stolova sa NVO sektorom; informisanje Roma i Egipćana o mogućnostima rješavanja pravnog statusa; informisanje roditelja o upisu djece u matične knjige rođenih kroz realizaciju informativnih kampanja.

I.4 Postojeće prepreke

a) Neodgovarajući nivo transparentnosti i vrijeme objave javnih poziva, kao i trajanje radnog odnosa saradnika za socijalnu inkluziju u obrazovanju:

Do oktobra 2019. godine, crnogorske osnovne škole angažovale su 18 saradnika u obrazovanju, a značajna manjina njih su bili pripadnici romske i egipćanske populacije. Neki od razloga vezani su za transparentnost i vrijeme objave javnih poziva, kao i za trajanje radnog odnosa saradnika. Javni pozivi se ne promoviraju dovoljno – škole ih obično objavljuju u dnevnim novinama i ne sprovode se dodatne aktivnosti informisanja Roma i Egipćana o javnom pozivu čime se umanjuje njihova šansa da se prijave za to radno mjesto. Izuzeci su aktivnosti NVO koje na sopstvenu inicijativu promoviraju poziv u zajednici. Poziv se objavljuje i na sajtu Zvoda za zapošljavanje. Ministarstvo prosvjete inicira da škole obavijeste zainteresovane preko učenika, NVO ima i inicira da obavijeste zainteresovane u zajednici.

Prema informacijama dobijenim od Ministarstva prosvjete, saradnici su angažovani do kraja juna, a zatim imaju pravo na korišćenje plaćenog godišnjeg odmora (u skladu sa zakonom). S obzirom da dio jula imaju plaćen godišnji odmor, platu ne primaju samo za dio jula i za avgust. Saradnici se svake godine angažuju od 1. septembra, a rješenje o radu dobijaju kasnije (u skladu sa zakonskom obavezom škola da prethodno dobiju saglasnost Ministarstva za raspisivanje poziva) Činjenica da su saradnici zaposleni samo od septembra do juna znači da se ljetnji mjeseci ne koriste adekvatno za pripremu za narednu školsku godinu – ni za uspostavljanje kontakata, niti za podsticanje djece i roditelja od strane saradnika da se upišu i nastave obrazovanje, niti za njihovu podršku učenicima koji uče za popravni ispit da bi popravili negativne ocjene. S druge strane, zbog pauze od sredine jula do septembra, saradnici nemaju odgovarajuća sredstava za život što ih primorava da traže druga, održivija rješenja u zapošljavanju.

b) Uvođenje crnogorskog državljanstva kao uslova za zapošljavanje saradnika onemogućava angažovanje postojećih romskih i egipćanskih ljudskih resursa u prelasku sa programa koje finansiraju donatori na održiva rješenja u oblasti obrazovanja Roma i Egipćana:

Prije nego objasnimo zašto se državljanstvo kao uslov za zapošljavanje posmatra kao prepreka, važno je naglasiti da razlika³⁷ između posrednika u obrazovanju i saradnika u socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana u oblasti obrazovanja mnogim uključenim stranama nije jasna. Mnogi od njih takođe ne razumiju da su programi za posrednike koje finansiraju donatori samo privremeni i da služe za premošćavanje jaza dok Crna Gora ne bude spremna da sprovede dugoročno održivo rješenje – zapošljavanje saradnika u školama, kao što je predviđeno zakonodavstvom i strategijama.

Naime, određeni broj Roma je kroz programe koje finansiraju donatori prošao obuku o radu sa zajednicom i djecom kako bi se ona upisala i zadržala u obrazovnom sistemu. Rad posrednika takođe podrazumijeva osnaživanje roditelja kako bi oni bolje shvatili vrijednost obrazovanja i dugoročne koristi koje ono može da donese njihovoj djeci u smislu boljeg pristupa zapošljavanju i boljim šansama za pristojan život. Opis rada saradnika je vrlo sličan opisu rada posrednika. Takođe, velika većina posrednika je završila treći stepen srednje stručne spreme (što je takođe uslov da neko bude zaposlen kao saradnik) i očekivalo bi se da će država računati na njih kao na skup ljudskih resursa koji će ubrzati proces socijalne inkluzije Roma i Egipćana kroz sistem tako što će ih zaposliti kao saradnike. Umjesto toga, kriterijumi za crnogorsko državljanstvo im onemogućavaju da nastave da rade za svoju zajednicu kroz sistem redovnog obrazovanja. Pored toga, treba reći da pravni osnov za ovaj kriterijum nije jasan jer cjelokupno zakonodavstvo o obrazovanju propisuje da stranci sa stalnim nastanjenjem u Crnoj Gori mogu biti zaposleni u školama.

c) Još uvijek nedovoljno praćenje uspjeha učenika i sprječavanje napuštanja školovanja:

U izvještaju Evropske komisije o Crnoj Gori je navedeno da je došlo do porasta broja upisanih učenika romske i egipćanske zajednice u predškolsko i obavezno obrazovanje, ali da nije došlo do porasta stope završetka. I stopa upisa (62%) i stopa završetka (34%) za obavezno obrazovanje su i dalje najniže na Zapadnom Balkanu. Prema Strategiji za mlade za period 2017-2021. godine³⁸, u periodu izrade strategije samo je 7% mladih Roma i Egipćana završilo srednju školu, u poređenju sa 86% opšte populacije. Činjenica da ovo pitanje ne dobija pažnju koju zaslužuje je naglašena u zahtjevima 93% romskih i egipćanskih roditelja i 83% ostalih roditelja čija djeca su napustila školovanje, a koji navode da ih nakon što su njihova djeca napustila školovanje niko nije kontaktirao. Nadalje, jasno je da škole imaju ograničen kapacitet u smislu individualnog pristupa svakom djetetu, naročito kada se

³⁷ Posrednici su uvedeni kao projektna komponenta organizacija koje finansiraju donatori kao što su Fond za obrazovanje Roma (REF) i organizacija Hilfe Zur Sebschilfe (HELP). Nakon što se ova praksa pokazala korisnom, Crna Gora je odlučila da standardizuje i uvede zanimanje saradnika u socijalnoj inkluziji u četiri pomenute oblasti.

³⁸ Podaci predstavljeni u strategiji su preuzeti iz Istraživanja višestrukih pokazatelja (MIKS) za 2018. godinu koje su sprovodili Kancelarija UNICEF-a u Crnoj Gori i MONSTAT.

radi o sprječavanju napuštanja školovanja, razvoju nasilnog i delikventnog ponašanja i razvoju loših zdravstvenih navika.

Škole unapređuju svoje kapacitete kada su u pitanju navedene teme. Nastavnici su Zakonom obavezni da se profesionalno usavršavaju - to je uslov za produženje licence, kao i za napredovanje u nastavnička zvanja. Posebne obuke se organizuju za nastavnike koji rade sa učenicima iz romske i egipćanske zajednice. Protokolom o prevenciji napuštanja školovanja jasno su predviđeni koraci koji se preduzimaju u školi, još od trenutka prepoznavanja rizika da bi moglo doći do odustajanja od nastavka školovanja. Takođe je donesen i Protokol o postupanju sa djecom žrtvama zlostavljanja i zanemarivanja na relaciji škola – multidisciplinarni operativni tim.

č) *Izazovni prelaz između stepena obrazovanja i između obrazovanja i zapošljavanja:*

Takođe je važno naglasiti značaj sveobuhvatnog pristupa podršci mladima u periodu koji sprovedu u školi, između stepena obrazovanja, kao i u periodu između školovanja i zapošljavanja. Ovo pitanje je tijesno povezano sa napuštanja škole između stepena obrazovanja, kao i sa visokom stopom napuštanja škole u osmom i devetom razredu osnovnog obrazovanja. Veliki procenat nezaposlenih mladih i odraslih Roma i Egipćana pripada posljednjoj kategoriji. Saradnici u obrazovanju i zapošljavanju igraju vrlo važnu ulogu u tom smislu, ali je neophodno da se osmisle dodatne mjere na nivou škola da bi se mladi Romi i Egipćani podstakli da završe osnovno obrazovanje, da se upišu u srednju školu i zatim na univerzitet, ili da traže posao. Prema navodima romskih NVO, najalarmantnija situacija je u Beranama gdje u školskim godinama 2018/2019. i 2019/2020. u srednju školu nije upisan nijedan pripadnik romske ili egipćanske populacije.

Kada je riječ o odraslim Romima i Egipćanima koji nisu završili osnovnu školu ili su je započeli, ali nisu završili srednji stepen stručne spremlje, u izvještaju Komisije EU za 2019. godinu je navedeno da se obrazovanju odraslih ne poklanja dovoljna pažnja³⁹ i da je u tom pravcu neophodno preduzeti ozbiljnije mjere.

č) *Nedovoljan obuhvat predškolskim obrazovanjem i vrtićima:*

U okviru programa predškolskog obrazovanja organizovana je predškolska nastava za djecu romske i egipćanske zajednice u Podgorici, Nikšiću, Beranama, Tivtu, Herceg Novom, Ulcinju, Baru i Bijelom Polju. Važni akteri ovog procesa su porodice, romske i egipćanske zajednice, lokalne samouprave, lokalne organizacije Crvenog krsta, centri za socijalni rad, posrednici i škole u koje djeca treba da se upišu. Organizacije civilnog društva aktivne na polju integracija Roma i Egipćana stalno naglašavaju važnost produženog pripremnog perioda. Preporuke sa seminara „Od riječi do

39 Radni dokument zaposlenih u Komisiji za Crnu Goru, 2019, Saopštenje o politici proširenja EU, Brisel, 2019, strana 31. Dostupan na adresi: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>

djela - ka integraciji Roma” održanog 2016. godine i seminara „Inkluzivno društvo: Uređenje socio-ekonomskog položaja Roma i Egipćana u Crnoj Gori” održanog 2018. godine ukazuju na potrebu za dužim pripremnim periodom za djecu romske i egipćanske zajednice u svakoj opštini u kojoj su naseljeni Romi. Pored toga, teritorijalni obuhvat i učešće djevojčica i dalje predstavljaju izazov – s obzirom da je istraživanje Svjetske banke „Prekid ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu”⁴⁰ pokazalo da većinu djece koja pohađaju predškolsko obrazovanje čine dječaci u gradskim sredinama. Preporuka je već od 2018. godine realizovana i pripremni vrtić je produžen sa dvije na četiri sedmice trajanja.

d) *Produžetak izrade kriterijuma za dodjelu stipendija:*

Jedna od važnih aktivnosti planiranih u Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Egipćana je izrada pravilnika⁴¹ kojim će se utvrditi kriterijumi i uslovi dodjele stipendija za učenike romske i egipćanske zajednice. Izrada pravilnika je bila planirana za 2018. godinu, ali je odložena za decembar 2019. godine. Naime, 2018. godine je odlučeno da će isplata stipendija biti u nadležnosti Ministarstva prosvjete i iz tog razloga Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava nije izradilo pravilnik, a stipendije su dodijeljene učenicima romske i egipćanske zajednice koji su ih zatražili. Izrada kriterijuma je važna kao podsticajna mjera za učenike romske i egipćanske zajednice kako bi završili školovanje u razumnom roku. Ministarstvo prosvjete je navelo da će pravilnik sadržati odredbe kojima se ograničava vrijeme školovanja, odnosno istim će se propisati da će svim učenicima romske i egipćanske zajednice biti dodijeljene stipendije, ali za svaku školsku godinu koja nije ponovljena više od jedan put (za sada, svaki učenik koji je podnio/la zahtjev ministarstvu je dobio/la stipendiju bez obzira na to koliko puta je ponovio/la godinu).

dž) *Nedovoljan nivo socijalne integracije romske djece kroz obrazovanje:*

Iako se nivo upisa djece romske i egipćanske zajednice povećao u protekloj deceniji, obrazovni sistem se i dalje suočava sa ozbiljnim izazovom kojeg mora prevazići kako bi postao pomoćno sredstvo za integraciju ove zajednice u društvo. Kao što je pomenuto u istraživanju Svjetske banke „Prekid ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu”⁴² “obavezno školovanje nije dovoljno za postizanje ravnopravnosti; i dalje su prisutni značajni raskoraci u obaveznom školovanju, uglavnom podstaknuti diskriminacijom i restriktivnim društvenim normama”. U odnosu na Crnu

40 Monika Robajo-Abril, Natalija Milan, „Prekid ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu”, Međunarodna banka za obnovu i razvoj / Svjetska banka, 2019, dostupno na adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>, strana 106.

41 Izvještaj o sprovođenju Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2016-2020. godine za 2018. godinu, strana 37. <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=357564&rType=2&file=Izvj%C5%A1taj%20o%20sprovo%C4%91enju%20Strategije%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%C4%87ana%20u%20CG%202016-2020%20za%202018.pdf>

42 Monika Robajo-Abril, Natalija Milan, „Prekid ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu”, Međunarodna banka za obnovu i razvoj / Svjetska banka, 2019, dostupno na adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>, strana 3.

Goru primjećeno je da se „veliki udio raskoraka može objasniti uslovima života i demografskom strukturom“⁴³ – prevashodno u pogledu jezika koji se govori kod kuće, obrazovanja glave porodice, radnog statusa majke i uslova života. Čini se da su ovi nalazi u skladu sa nižom incidencom samoprijavljene diskriminacije u školi.⁴⁴

Istraživanje pokazuje da su 2017. godine raskoraci između pripadnika romske i neromske populacije u Crnoj Gori u upisu u obavezno školovanje iznosili 29 procentualna poena što znači da je 2017. godine najmanje trećina romske djece starosne dobi između sedam i 15 godina bila izvan sistema školovanja.⁴⁵

Obrazovni sistem još uvijek nije spreman da se pozabavi postojećim raskorakom između manjinskog i većinskog stanovništva putem konkretnih mjera kojima bi se riješili izazovi kao što je, na primjer, nizak stepen učešća učenika romske i egipćanske zajednice i njihovih roditelja u školskom životu. Vannastavne aktivnosti i učešće u kulturnim događajima za učenike osnovnih škola se obično odigravaju poslije škole, a djeca romske i egipćanske zajednice (za koje je Ministarstvo prosvjete organizovalo redovan prevoz do škole, ali samo u toku nastave) nisu u mogućnosti da učestvuju. Pored toga, neke vannastavne aktivnosti plaćaju roditelji zbog čega su djeca romske i egipćanske zajednice opet isključena jer su njihove porodice siromašne. Roditelji romske i egipćanske djece nisu na odgovarajući način uključeni u školski život i vrlo rijetko učestvuju u školskim savjetima.

1.5 Uspješne ili obećavajuće mjere, iskustva i metode pomoću kojih zvanične politike u obrazovanju postaju inkluzivnije za Rome i Egipćane

a) Razmjena iskustava među nastavnicima o sprovođenju ciljanih mjera:

Uvođenje Protokola o sprječavanju ranog napuštanja obrazovanja je bilo važan prvi korak u praćenju i sprječavanju napuštanja škola. Međutim, nema dovoljno preciznih podataka o efektima rada multidisciplinarnih timova koji rade u skladu sa Protokolom o postupanju i sprječavanju napuštanja

43 Cjelokupna lista faktora uključuje pol, prihod domaćinstva, karakteristike domaćinstva i uslove života u domaćinstvu. Karakteristike domaćinstva se odnose na to da li se u domaćinstvu govori službeni jezik, koji je stepen obrazovanja glave domaćinstva i da li majka radi; majka se posmatra ili kao žena glava porodice ili kao supruga glave porodice. Uslovi života se odnose na to da li domaćinstvo ima najmanje 30 knjiga, da li u objektu za stanovanje postoji pristup vodi za piće, da li je objekat stanovanja prenatrpan, da li se nalazi u naselju u kojem živi više od 40 posto Roma.

44 Ibid. Strana 35.

45 Ibid. Strana 34.

obrazovanja, što je neophodno da bi se razmotrili rezultati u ovoj oblasti.⁴⁶ Prvi korak u detaljnijem praćenju efekata protokola je preduzet 2019. godine kada je Ministarstvo prosvjete sprovelo istraživanje među 262 nastavnika, direktora škola, školskih psihologa i pedagoga. U izvještaju⁴⁷ Ministarstva prosvjete objavljenom 2019. godine je navedeno da je istraživanje sprovedeno, ali rezultati nisu objavljeni. Predstavnik ministarstva je takođe informisao konsultantkinju da je održan niz radionica da bi se škole upoznale sa rezultatima istraživanja i da bi se razgovaralo o mogućem rješenju koje će dovesti do poboljšanja. Prema naknadnim informacijama dobijenim od Ministarstva prosvjete, 2020. godine je svim uključenim školama upućena inicijativa da predlažu izmjene Protokola, u cilju poboljšanja mjera koje on predviđa. Škole su dale jednoglasan odgovor, da im je Protokol umnogome olakšao posao, te da su i sami kreirali mjere koje su specifične za konkretnu školu.

b) Programi borbe protiv diskriminacije na nivou škole:

Osnovna škola „Božidar Vuković Podgoričanin“, koja se nalazi u blizini nekadašnjeg izbjegličkog kampa Konik u predgrađu Podgorice i ima najveći broj učenika romske i egipćanske zajednice u odnosu na sve osnovne škole u Crnoj Gori, kontinuirano sprovodi aktivnosti usmjerene ka smanjenju diskriminacije. Škola je osmislila niz aktivnosti i prezentacija koje su dobrovoljne i uključuju i djecu romske zajednice. Neke od tih aktivnosti su konkretno povezane sa Romima, kao što je promovisanje važnosti daljeg obrazovanja za učenike romske i egipćanske zajednice.⁴⁸ Predstavnici vladinih i nevladinih organizacija su posjetili škole i promovisali spis učenika romske i egipćanske zajednice koji pohađaju deveti razred u srednje škole. Učenici su upoznati sa važnošću obrazovanja, postupcima upisa i olakšicama koje im društvo pruža. Aktivnosti osnovne škole „Božidar Vuković Podgoričanin“ treba posmatrati kao model pozitivne prakse za druge škole koje pohađaju učenici romske i egipćanske zajednice.

46 Radović M, Međedović K, „ Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori u društvu sa analizom nepokrivenih kompetencija i nedostajućih usluga podrške“, Podgorica, 2019, strana 31.

47 Izvještaj o radu i stanju u upravnim oblastima iz nadležnosti Ministarstva prosvjete 2018. godine, Ministarstvo prosvjete, Crna Gora, Podgorica, 2019, strana 9. Dostupan na adresi: <http://www.mpin.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=377637&rType=2>

48 Nediskriminacija na djelu u JU OŠ Božidar Vuković Podgoričanin, izvještaj Zavoda za školstvo, april 2019. Dostupan na adresi: <http://www.skolskiportal.edu.me/Primjeri%20dobre%20prakse/Forms/DispForm.aspx?ID=34>

I.6 Preporuke

- * Razviti prilagođene programe za podsticanje većeg učešća romske i egipćanske djece u predškolskom obrazovanju (prije svega u redovnim predškolskim ustanovama), kako bi se omogućila njihova socijalna uključenost i prevladale moguće prepreke jezičkom i kulturnom učešću u osnovnoj školi.
- * Organizovati kurseve jezika za romsku i egipćansku djecu I. razreda i djecu u predškolskim ustanovama. Potrebno je osmisliti dio kursa jezika koji će okupljati djecu i roditelje kako bi se podstaklo veće učešće roditelja u obrazovnom procesu njihove djece.
- * Znajući da je napuštanje škole od strane romske djece najveći nakon osnovnog obrazovanja, a kasnije i nakon završene srednje škole, svaka bi škola trebalo da razvije individualni plan tranzicije - ITP i za romske učenike⁴⁹. Pažljivim praćenjem školskih postignuća nastavnika i pomoćnika treba prepoznati djecu u riziku od napuštanja škole, a nakon identifikacije treba pružiti dodatnu podršku učenicima kao i njihovim roditeljima. Cilj plana tako bi bio identifikovati kapacitete i vještine djece prema kojima tim unutar škola može da radi s djecom u kasnijoj fazi. U ovoj fazi saradnja sa osnovnim i srednjim školama je više nego dobrodošla. Prema informacijama dobijenim od Ministarstva prosvjete, ova mjera se već realizuje u skladu sa unaprijedenom MEIS (Montenegrin Education Information System) aplikacijom, kao i sa Protokolom. Dijete koje je u riziku se veoma rano prepozna, pa je škola obavezna da realizuje tačno određene mjere sa djetetom, u zavisnosti od uzroka koji su do rizika doveli.
- * Napraviti sveobuhvatan popis svih romskih i egipćanskih medijatora, mentora i nastavnika uključenih u programe finansirane od donatora, s podacima o njihovom nivou obrazovanja, završenim sertifikovanim obukama za medijatore/saradnike, iskustvu, mjestu stanovanja, jezičkim vještinama, kao i podacima o njihovom pravnom statusu, mjestu stanovanja i polu, i redovno ih izvještavati o pozivima za zapošljavanje saradnika.
- * Kako bi se omogućilo da u sve osnovne škole u Crnoj Gori koje pohađaju romski i egipćanski učenici, potrebno je preispitati standard za saradnike (definisane standarde za angažovanje saradnika). Za sada se saradnici mogu angažovati samo u školama koje imaju više od 70 učenika Roma i Egipćana. Neko od rješenja može biti saradnik koji pokriva 2-3 škole ili osnovnoškolski i predškolski odgoj. Posljednje rješenje takođe bi omogućilo veći stepen tranzicije sa predškolskog na nivo osnovne škole. Prema informacijama dobijenim od Ministarstva prosvjete, u više škola u Podgorici i drugim gradovima, spajaju se potrebe za saradnikom u dvije ili više škola na nivou opštine, pa se saradnik u skladu sa tim i angažuje.
- * Preispitati kriterijume za zapošljavanje saradnika u pogledu crnogorskog državljanstva i pronaći održivo rješenje za bolju upotrebu postojećih ljudskih resursa među romskim i egipćanskim stanovništvom. Preispitati uslove zapošljavanja saradnika u obrazovanju i omogućiti im stalno zaposlenje. Za ljude koji imaju odgovarajuće iskustvo kao posrednici

u donatorskim programima, ali ne ispunjavaju kriterijume za zapošljavanje kao saradnici u pogledu potrebnog nivoa obrazovanja (srednja škola), razviti dodatne povoljne kriterijume za zapošljavanje, kao što je, na primjer, uslovno zapošljavanje na period od godinu dana, uz obavezu da u međuvremenu završe srednju školu. Nakon ispunjavanja kriterijuma u pogledu nivoa obrazovanja, uslovno zaposlenje postaje stalno.

- * Da bi se omogućila tranzicija sa osnovnoškolskog na srednješkolski nivo, kao sa srednjeg obrazovanja na univerzitetski nivo, važno je osigurati dodatnu potporu mentorstvu i tutorstvu. Za početak IPA fondovi mogu biti od značaja u tom smjeru, ali potrebno je strateški planirati dugoročna i održiva rješenja na školskom nivou.
- * Kako bi se srednjoškolcima i studentima olakšala tranzicija na tržište rada, potrebno je izraditi Individualni plan tranzicije-2 (ITP-2) koji bi povezo obrazovanje i zaposlenost. Romski studenti koji završavaju srednje strukovne škole i koji su zainteresovani za rad, umjesto da idu na fakultet takođe bi trebalo da se upoznaju s mogućnostima tržišta rada, a škola će ih podržati kroz plan ITP-2.
- * Organizovati redovna godišnja istraživanja učinaka Protokola za praćenje i sprječavanje ranog napuštanja škole i predstaviti rezultate i preporuke za precizno prilagođavanje mjera školama, institucijama i javnosti. Ministarstvo prosvjete je već napravilo početne korake u tom smislu 2018. godine, kada su analizirani učinci Protokola i rezultati predstavljeni školama. Međutim, veoma je važno da se ova vrsta analiza takođe predstavi javnosti, kako bi zainteresovani predstavnici/ce romske i egipćanske zajednice, civilno društvo i drugi akteri mogli da se uključe u diskusiju koja bi dovela do najboljih rešenja.
- * Organizovati praćenje/procjenu učinaka drugih mjera u obrazovanju, uključujući one povezane sa uvođenjem suradnika, organizovanjem kampanja, radom s roditeljima romske i egipćanske djece itd.
- * Potrebno je da NVO i predstavnici zajednice obezbijede prisustvo roditelja djece koja ne idu u školu ili su napustila obrazovanje na radionice za roditelje koje organizuje Centar za stručno obrazovanje u saradnji sa obrazovnim ustanovama (na radionicama koje su do sada organizovane bio je izuzetno slab odziv. Uglavnom su radionicama prisustvovali roditelji djece koja redovno idu u školu).
- * Na nivou škole motivisati romsku i egipćansku djecu da nastave školovanje razvijanjem osjećaja pripadnosti grupi vršnjaka iz većinskog stanovništva.
- * Pobrnuti se da imaju osiguran prevoz i druga sredstva kako bi mogli učestvovati u vannastavnim aktivnostima i društvenim događanjima, poput proslava mature. Promovisati priče o prijateljstvu i dobrim praksama druženja vršnjaka putem konvencionalnih medija i društvenih medija.⁵⁰

49 U skladu sa mjerama predloženim u okviru Strategije za mlade.

50 Važno je napomenuti da je priča o djevojčici Romkinji koja je učestvovala na proslavi mature u osnovnoj školi u Bijelom Polju, a koju je u maju 2019. producirala RTV Crne Gore, bila više nego dobrodošla od strane lokalne romske zajednice i privukla je veliku pažnju u društvenim medijima (imala je više 5.000 pregleda i podijeljena je 57 puta). Video je dostupan na adresi: <https://www.facebook.com/RomactedMNE/videos/2092820344177185/>

- ✿ U Opštem zakonu o obrazovanju i vaspitanju, 20% plana i programa predstavlja „otvoreni sadržaj“ koji se odnosi na „potvrđivanje vrijednosti lokalne kulture“. To se može iskoristiti za edukaciju o istoriji i kulturi pripadnika manjina, prema mišljenju vlasti. Ministarstvo obrazovanja ima mali uvid u iskorišćenost tih 20%, ali priznalo je da su potrebni naponi kako bi se osiguralo efikasno korišćenje ovog vremena. To se može koristiti za promovisanje romske kulture i učenje romskog jezika nakon što se standardiziraju.
- ✿ U skladu s Ustavom Crne Gore (član 79.)⁵¹ i Poveljom o manjinskim jezicima, standardizovati romski jezik i uvesti ga kao predmet u škole.
- ✿ Realizaciju programa elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih u pogledu termina i po mogućnosti mjesta održavanja treba uskladiti prema potrebama i mogućnostima većine polaznika/ca programa kako bi mogli redovno da pohađaju nastavu.
- ✿ Organizovati kampanju za uključivanje odraslih u program elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i osnovnog obrazovanja za odrasle, kao i u programe stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Potrebno je da NVO koje podržavaju Roma i Egipćana i predstavnici Roma i Egipćana organizuju aktivnosti sa ciljem da motivišu i podrže odrasle da se uključe u program opismenjavanja i osnovnog obrazovanja odraslih i različite oblike stručnog obrazovanja i osposobljavanja.
- ✿ Za Roma i Egipćana koji steknu stručnu kvalifikaciju potrebno je obezbijediti praksu (po mogućnosti plaćenu) kod poslodavca čime bi se stekle veće mogućnosti za njihovo zapošljavanje. Na ovaj način bi oni koji se obrazuju i postižu dobre rezultate u učenju bili dobri primjeri u svojoj zajednici i podstakli bi ostale da uče i da se obrazuju.

Napomena: Centar za stručno obrazovanje je pripremio veliki broj programa obrazovanja za sticanje stručnih kvalifikacija za jednostavna/pomoćna zanimanja u koja se mogu uključivati oni koji završe program elementarnog funkcionalnog opismenjavanja. U ovom slučaju je primijenjena mjera pozitivne afirmacije kako bi se omogućio da prije završenog kompletnog osnovnog obrazovanja može stići do stručne kvalifikacije na II nivou okvira kvalifikacija kako bi se što prije uključili u radni odnos.

- ✿ Kako bi se roditelji Roma i Egipćana podstakli na aktivnije učešće u savjetima roditelja, u školama, potrebno je organizovati programe za roditelje i smjernice za funkcionisanje savjeta roditelja zasnovanih na integrativnom pristupu. Romi i roditelji koji nisu Romi treba da se osposobe i pozitivno podstaknu da rade zajedno u korist njihove djece.
- ✿ Potrebno je preduzeti dodatne mjere kako bi se Romi uključili u univerzitetski nivo obrazovanja. Pored postojećih mjera koje uključuju dodatne bodove Romima za upis na univerzitet, kao i stipendije, potrebno je pružiti mentorsku podršku romskim studentima kako bi ih ohrabрили da redovno prate predavanja i polažu ispite. Treba razviti dodatne

⁵¹ Članom 79. Ustava predviđeno je: 1) pravo na izražavanje, čuvanje, razvijanje i javno ispoljavanje nacionalne, etničke, kulturne i vjerske posebnosti; 2) pravo na školovanje na svom jeziku i pismu u državnim ustanovama i da nastavni programi obuhvataju i istoriju i kulturu pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih zajednica;

mjere za motivisanje Roma i Egipćana na upis na Pedagoški fakultet, kako bi se stvorila baza nastavnika među stanovništvom.

- ✿ Potrebno je analizirati podatke koji se odnose na romsku i egipćansku djecu koja pohađaju posebne obrazovne škole. Takođe je potrebno uključiti članove romske i egipćanske pripadnike u komisije za donošenje odluka i osigurati da se testiranje sprovodi na jeziku razumljivom za dijete.

2. ZAPOŠLJAVANJE

2.1 Zakonodavstvo

Pored ustavno zajamčenog prava manjina na srazmjernu zastupljenost u javnim službama, državnim organima i organima lokalne samouprave⁵², zvanične politike zapošljavanja uključuju i niz zakona kao što su Zakon o radu, Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti, Zakon o zdravlju i zaštiti na radu i Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica.

Zakon o radu⁵³, u članu 5, propisuje zabranu diskriminacije po osnovu pola, rođenja, jezika, rase, vjeroispovijesti, boje kože, starosne dobi, trudnoće, zdravlja ili invaliditeta, državljanstva, bračnog stanja, porodičnih odgovornosti, seksualne orijentacije, političkog ili drugog ubjeđenja, društvenog porijekla, imovinskog stanja, članstva u političkoj ili sindikalnoj organizaciji ili zbog nekog drugog ličnog svojstva.

U Zakonu o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti⁵⁴ je utvrđeno da se pod nezaposlenim licem podrazumijeva lice starosne dobi od 15 do 67 godina života koje je crnogorski državljanin i stranac sa odobrenim stalnim boravkom, priznatim statusom izbjeglice ili odobrenom dodatnom zaštitom, koje se nalazi na evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, sposobno ili djelimično sposobno za rad, koje nije zasnovalo radni odnos i koje aktivno traži zaposlenje. U skladu sa članom 5, ostvarivanje prava po osnovu nezaposlenosti zasniva se na načelima zabrane diskriminacije i afirmativne akcije usmjerene ka teže zapošljivim licima.

U Zakonu o zdravlju i zaštiti na radu⁵⁵ propisana je obaveza poslodavca da obezbijedi uslove rada koji ne dovode do povreda na radu, profesionalnih bolesti i bolesti u vezi sa radom i koji stvaraju pretpostavke za punu fizičku i psihičku zaštitu zaposlenih. Romi i Egipćani su uglavnom angažovani na najtežim radnim mjestima i samim tim su redovno izloženi rizicima po zdravlje i zaštitu na radu. To se naročito odnosi na lica zaposlena u javnim komunalnim preduzećima koji rade sa otpadom u kojem se nalaze različiti materijali, a takođe su izloženi riziku u saobraćaju dok stoje na stražnjem dijelu kamiona javnog komunalnog preduzeća.

⁵² Odredbe člana 79. Ustava dostupne na: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/me/me004en.pdf>

⁵³ Zakon o radu, „Službeni list Crne Gore“, 49/08, 26/09, 88/09, 26/10, 59/11, 66/12, 31/14, 53/14, 4/18. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-radu.html>

⁵⁴ Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti („Službeni list Crne Gore“, br. 14/10 od 17.03.2010, 45/12 od 17.08. 2012, 40/11 od 08.08.2011, 61/13 od 30.12. 2013, 20/15 od 24.04. 2015, 52/16 od 09.08.2016), član 1. Dostupan na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2015/05/Zakon-o-zaposljavanju-i-ostvarivanju-prava-iz-osiguranja-od-nezaposlenosti.pdf>

⁵⁵ Zakon o zdravlju i zaštiti na radu, „Službeni list Crne Gore“, br. 34/14 i 44/18. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zastiti-i-zdravlju-na-radu.html>

2.2 Strategije

Ciljevi i mjere predviđeni Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Egipćana⁵⁶ usmjereni su ka ostvarivanju sljedećih ciljeva: uvećanje učešća Roma i Egipćana u mjerama aktivne politike zapošljavanja; povećanje stepena stručne spreme Roma i Egipćana; direktne mjere čiji cilj je zapošljavanje Roma i Egipćana; jačanje kapaciteta institucija sistema. Ovi ciljevi se ostvaruju kroz realizaciju mjera aktivne politike, šeme grantova, projekte, javne radove, obuke u stručnom obrazovanju, programe obuka za poslodavce, programe obuka za samozapošljavanje. Ciljna vrijednost za 2019. godinu je uključivanje 25 Roma i Egipćana u obrazovne programe da bi stekli prvu kvalifikaciju i bili konkurentni na tržištu rada. Da bi se unaprijedila obrazovna ponuda, Akcioni plan takođe predviđa izradu novih programa stručnog obrazovanja posebno prilagođenih potrebama romske i egipćanske populacije, kao i izradu individualnih planova.

Kada je riječ o operativnim dokumentima o zapošljavanju, strateški okvir se zasniva na Strategiji zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2016-2020. godine⁵⁷ u kojoj su kao prioriteti postavljeni socijalna inkluzija, bolji obuhvat i aktivacija osjetljivih grupa, integracija i zapošljavanje osoba sa invaliditetom, kao i uključivanje osjetljivih grupa na tržište rada.

U Strategiji zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2016-2020. godine⁵⁸ zapažen je značaj mjera aktivne politike zapošljavanja za teže zapošljiva lica, uključujući korisnike materijalne podrške i pripadnike romske i egipćanske populacije. Analiza⁵⁹ koja je sprovedena početkom 2019. godine ukazuje da nedostatak međuresorne saradnje i usklađenosti mjera sa potrebama korisnika romske i egipćanske populacije predstavlja prepreku u sprovođenju mjera aktivne politike zapošljavanja.

2.3 Godišnji planovi institucija

Jedna od mjera Ministarstva rada i socijalnog staranja⁶⁰ za 2019. godinu je izrada Akcionog plana za strategiju zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za 2020. godinu. U procesu pripreme tog plana treba uraditi analizu sprovedenih mjera vezanih za Rome i Egipćane, a takođe treba sastaviti spisak mjera koje nisu sprovedene. Ovo je važno jer je to posljednji akcioni plan prije isteka perioda

56 Strategija za inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2016 – 2020. godine, strana 52. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

57 Strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2016-2020. godine, Tržište rada na evropskom putu, strana 12. Dostupna na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=224091&rType=2>

58 Strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2016-2020. godine, Tržište rada na evropskom putu, strana 42. Dostupna na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=224091&rType=2>

59 Radović M, Mededović K, „Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori u društvu sa analizom nepokrivenih kompetencija i nedostajućih usluga podrške”, Podgorica, 2019, strana 44.

60 Dostupno na adresi: <http://www.mrs.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=351720&rType=2>

važnja strategije. Lekcije naučene iz prethodne tri godine treba pripremiti i koristiti prilikom izrade plana za 2020. godinu kako bi se obezbijedila najbolja djelotvornost mjera. U godišnjem planu za 2019. godinu predviđen je razvoj integrisanog informacionog sistema za razmjenu informacija među institucijama čime će se obezbijediti djelotvornost u radu institucija i ubrzati postupci za sticanje prava i usluga dodijeljenih zakonom.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore (ZZZ) je pravni subjekt sa statusom državnog fonda koji obavlja djelatnost vezanu za zapošljavanje u skladu sa zakonom. U svoje godišnje planove rada, ZZZ uključuje mjere aktivne politike zapošljavanja koje su predviđene za nezaposlena lica – programe stručnog obrazovanja i osposobljavanja, javne radove i posredovanje u sezonskom zapošljavanju. Anagažovanje tih lica zavisi od njihovog stepena stručne spreme, posjedovanja znanja potrebnog za tržište rada, sposobnosti i vještina, odnosa prema radu i zapošljavanju, od načina na koji koriste svoje znanje i vještine, kao i od društvenog konteksta u kojem žive. ZZZ je jedan od nosilaca strategije za integraciju Roma. U godišnjem planu rada ZZZ-a za 2019. godinu⁶¹, predviđene su sljedeće mjere: inkluzija društveno osjetljivih grupa na tržište rada; sprovođenje mjera socijalne inkluzije za radno sposobne korisnike materijalne pomoći; realizacija obrazovnih programa za sticanje stručnih kvalifikacija pripadnika romske i egipćanske populacije; realizacija programa javnih radova za pripadnike romske i egipćanske populacije; podrška uvođenju saradnika u socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u oblasti zapošljavanja.

Centar za stručno obrazovanje je takođe jedna od institucija koja je odgovorna za podsticanje zapošljavanja. Prema Godišnjem planu rada za 2019. godinu⁶², centar sprovodi kontinuirane aktivnosti u organizaciji edukativnih radionica za roditelje romske i egipćanske djece. Teme radionica nisu obrađene u Akcionom planu.

2.4 Postojeće prepreke

a) Nedostatak saradnje među institucijama:

U evidenciji Zavoda za zapošljavanje Crne Gore godišnje ima⁶³ u prosjeku oko 1.000 lica koja sebe identifikuju kao pripadnike romske i egipćanske populacije. Udio žena među njima je oko 40%. Preko 90% registrovanih pripadnika romske i egipćanske populacije čine lica bez zanimanja i kvalifikacija. Zakonski okvir predviđa mehanizme za saradnju između centara za socijalni rad i zavoda

61 Godišnji plan rada Zavoda za zapošljavanje za 2019. godinu. Dostupan na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2019/01/Program-rada-za-2019.-godinu.docx>

62 Plan rada Centra za stručno obrazovanje za 2019. godinu. Dostupan na adresi: <http://www.cso.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=364635&rType=2&file=Plan%20rada%20za%202019.pdf>

63 Strategija za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2016-2020, Tržište rada na evropskom putu, strana 42. Dostupno na adresi: <http://www.mek.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=331868&rType=2&file=National%20Strategy%20for%20Employment%20and%20Human%20Resources%20Development%202016-2020.pdf>

za zapošljavanje, na način da je centar za socijalni rad dužan da dostavi Zavodu za zapošljavanje obavještenje o priznatom pravu na materijalnu pomoć nezaposlenim radno sposobnom korisniku, u roku od osam dana od dana donošenja rješenja o priznavanju prava. S druge strane, Zavod je dužan da obavijesti centar za socijalni rad u roku od osam dana od dana saznanja da li je korisnik novčane podrške zaposlen, odbija ponuđeno zaposlenje ili stručno osposobljavanje, prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju. U tu svrhu, pravni okvir definiše i postupak aktivacije zapošljivih osoba koje primaju finansijsku podršku dodijeljenu Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti.⁶⁴

Prema Akcionom planu za sprovođenje Strategije za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa 2016-2020 za 2019. godinu, Radna grupa za izmjene i dopune Pravilnika o sadržaju i obliku individualnog plana aktivacije i načinu sprovođenja mjera socijalne uključenosti korisnika materijalnog obezbjeđenja usaglasila se o obrascu za dvosmjernu razmjenu podataka između centara i biroa za zapošljavanje.⁶⁵ Cilj mjera aktivacije je povećanje zaposlenosti Roma i Egipćana kao i smanjenje njihove zavisnosti od socijalnih davanja. Od 2015. do 2019. razvijen je novi informacioni softver za razmjenu informacija⁶⁶ i 2019. godine on postaje operativan na 25 lokacija u Crnoj Gori⁶⁷. Prema raspoloživim informacijama, sistem funkcioniše i povećao je efikasnost u centrima za socijalni rad. Međutim, još uvijek nema pozitivnih ishoda mjera aktivacije. Zbog nekoordiniranog rada institucija, period aktivacije ne nudi održiva rješenja koja Romima i Egipćanima pružaju stabilan prihod, dok se proces obnavljanja dokumenata za ponovnu prijavu za socijalna davanja ne odvija automatski – od ljudi se i dalje očekuje da dođu u ustanovu i prijave se za primanje socijalne pomoći, što ponekad traje mjesecima, zavisno od mogućnosti svakog pojedinca da dopre do ustanove. Ovaj proces je olakšan uz podršku posrednika za socijalnu uključenost u oblasti zapošljavanja. Ipak, domet posrednika je ograničen, jer oni rade samo u Podgorici i Nikšiću.

Iako javni radovi nisu trajno ili dugoročno rješenje za zapošljavanje, ljudi koji su obuhvaćeni ovom mjerom imaju veće šanse da ostvare određenu sigurnost i zaštitu na radu i da kroz istu mjeru budu ponovo angažovani nego oni koji ne učestvuju u javnim radovima. Samo ograničen broj Roma i Egipćana uključen je u ove mjere - na primjer, u 2018. samo su 33 osobe, od kojih sedam žena, bile uključene u javne radove.⁶⁸ Razlozi za to su takođe povezani sa multi-sektorskom suradnjom,

64 Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/2015. Dostupno na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2015/05/Zakon-o-socijalnoj-i-djecjoj-zastiti.pdf>

65 Izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za 2018. Dostupno na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=358147&rType=2>

66 Informacioni sistem socijalnog staranja, ISSS (tzv. 'Socijalna karta'), koji od 2019. godine prikuplja informacije iz baza podataka 9 institucija: Zavoda za zapošljavanje, Ministarstva obrazovanja, Ministarstva zdravlja, Ministarstva poljoprivrede i ruralnog razvoja (Uprava za veterinarstvo), Poreske uprave, Ministarstva unutrašnjih poslova (Centralni registar vozila i Centralni registar građana), Fonda zdravstva, PIO, Uprave za nepokretnosti. ISSS takođe ima uvid u spisak subvencija za električnu energiju koji vodi javno preduzeće 'Elektroprivreda'.

67 U svim centrima za socijalni rad, kao i u ustanovama za socijalnu i dječiju zaštitu: Dom starih 'Grabovac' u Risnu, Dom starih 'Bijelo Polje' u Bijelom Polju, Dječiji dom 'Mladost' Bijela, Zavod 'Komanski most' i Centar za djecu i mlade 'Ljubovic'.

68 Izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za 2018. Dostupno na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=358147&rType=2>

a i sa neadekvatnim širenjem informacija o programima među stanovništvom - naime, one se objavljuju u novinama samo nedjelju ili dvije prije početka programa i izlažu u prostorijama zavoda za zapošljavanje.

b) Slabe šanse za zapošljavanje Roma i Egipćana putem grant šema:

Dodatni instrument za uključivanje teško zapošljivih osoba na tržište rada je finansiranje grant šema za podsticanje zapošljavanja članova romske i egipćanske populacije i drugih osoba koje je najteže zaposliti. Kroz ove šeme poslodavci su motivisani da organizuju programe za sticanje prve kvalifikacije za zanimanje za osobe koje nemaju kvalifikacije, da razvijaju obuke i edukacije, obezbjeđuju zaposlenje. Sve ove mjere su pozitivne, ali bez dugoročnog učinka. U praksi, čak i uz razvijene mjere i uložene napore, situacija još uvijek nije povoljna za Rome zbog nedostatka održivosti.

c) Neregulisan status sakupljača sirovina:

Prema istraživanju nevladinih organizacija, oko 70 odsto romske zajednice u Crnoj Gori sakuplja i prodaje sekundarne sirovine kao svoj primarni izvor prihoda. Ogromna većina sakupljača nije završila osnovno obrazovanje. Ovakav posao dovodi ih u kontinuirani rizik od povreda, bolesti, a bez ikakve mogućnosti da uživaju prava koja pruža pozitivno zakonodavstvo. To utiče i na njihove porodice koje su obično uključene u posao i sele se sa jedne lokacije na drugu. Djeca često prate roditelje, što dovodi do napuštanja ili neredovnog pohađanja škole. Ovaj posao podrazumijeva i nagomilavanje materijala po mjestu prebivališta i cijela porodica je stalno izložena teškim metalima i drugim štetnim materijama.

Na osnovu inicijative romskih NVO,⁶⁹ potreba za standardizacijom ovog zanimanja planirana je kao jedna od mjera u okviru Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020, kao prvi korak u pravcu uređenja statusa ljudi koji rade u ovoj oblasti. Međutim, taj proces i dalje traje i postoje mnogi aspekti osim standardizacije koje bi trebalo uzeti u obzir u cilju regulisanja statusa sakupljača - prije svega, potrebno je izraditi sveobuhvatne mjere za regulisanje njihovih uslova rada, zaštite, sigurnosti, transporta, kupovine materijala i skladištenja onih potencijalno štetnih.

č) Ukidanje Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica u 2018. godini⁷⁰

Ova mjera se pokazala uspješnom u periodu 2012-2018. kao šira mjera aktivne politike zapošljavanja. Omogućila je subvencije pravnim subjektima i preduzetnicima da zapošljavaju određene kategorije

69 NVO "Mladi Romi"

70 Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica, „Službeni list Crne Gore“, br. 11/2012. Dostupno na adresi: <https://www.biznizsona.me/en/subsidies-for-employment/>

nezaposlenih lica, uključujući pripadnike romske i egipćanske populacije, koji su na biroima zapošljavanja prijavljeni kao lica koja traže posao. U skladu sa Uredbom, poslodavac nije plaćao doprinos za obavezno socijalno osiguranje na zaradu, kao ni doprinos za Fond rada i porez na dohodak. To je bila i sjajna prilika za zapošljavanje za Rome i Egipćane, iako nije bila adekvatno komunicirana između poslodavaca i romske i egipćanske zajednice i korišćena je tek povremeno. Prema Izveštaju o sprovođenju Akcionog plana za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za 2018. godinu⁷¹, Uredba se neće primjenjivati u 2019. Uz angažovanje posrednika i kasnije saradnika za zapošljavanje, bila bi to dobra prilika da se ponovo uspostavi korišćenje ove mjere za dobrobit romske i egipćanske zajednice.

2.5 Obećavajuće mjere, iskustva i načini za uključivanje Roma u glavne politike zapošljavanja

a) Uvođenje zanimanja Saradnik u socijalnom uključivanju Roma i Egipćana u oblasti zapošljavanja:

U okviru Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020, pripremljena je mjera uvođenja zanimanja „Saradnik u socijalnom uključivanju Roma i Egipćana u oblasti zapošljavanja“. Ovaj proces uključivao je nekoliko koraka. Prvo, izvršena je standardizacija navedenog zanimanja u ime Centra za stručno obrazovanje. Sljedeći koraci, nakon standardizacije zanimanja, vezani su za obuke za potencijalne kandidate i izbor konačnih kandidata. Za sada su se romski i egipćanski posrednici u zapošljavanju, angažovani kroz projekte finansirane od donatora, pokazali kao veoma važna veza za uspostavljanje i održavanje veze između stanovništva i institucija, za prevazilaženje jezičkih barijera i za povećanje razumijevanja procedura zapošljavanja među romskim i egipćanskim stanovništvom.

b) Promocija aktivnih mjera zapošljavanja Zavoda za zapošljavanje putem medija:

Zavod za zapošljavanje je u 2018. godini vršio prezentaciju svojih aktivnosti kroz emisiju „Pokreni se“, koja je dva puta mjesečno prikazivana na Javnom servisu RTCG. Počev od 29.11.2018, Zavod za zapošljavanje pokrenuo je program „PutokaZZZ“, koji će se na programu emitovati u narednoj godini. Te TV emisije su dobra praksa i trebalo bi da se emituju i u emisijama na romskom jeziku, na televiziji, kao i u radio emisiji „Glas Roma“, kao i putem društvenih medija.

c) Programi za zapošljavanje dugotrajno nezaposlenih žena, koji uključuju žene iz romskog i većinskog stanovništva:

⁷¹ Izveštaj o sprovođenju Akcionog plana za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za 2018. Dostupno na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rld=358147&rType=2>

Ovaj program sprovodili su u periodu 2015-2017. godine NVO HELP i „Mladi Romi“ u saradnji sa lokalnim zavodima za zapošljavanje, a pokazao se uspješnim ne samo u smislu stvaranja prihoda, razvoja vještina i proširenja budućih mogućnosti zapošljavanja, već i kao mjera za uspješnu socijalnu integraciju i osnaživanje žena.

2.6 Preporuke

- ✳ Kao i u slučaju saradnika u obrazovanju, važno je uzeti u obzir ljudske resurse razvijene među Romima i Egipćanima kroz programe za posrednike finansirane od strane donatora. Važno je i ne kočiti njihove šanse za zapošljavanje uvođenjem kriterijuma državljanstva koji nisu ukorijenjeni u zakonodavstvu.
- ✳ Napraviti sveobuhvatniji opis rada saradnika u smislu njihovog učešća u procesu izrade godišnjih planova Zavoda za zapošljavanje, jer oni imaju najbolji uvid u situaciju na terenu. Takođe, uključiti romske i egipćanske nevladine organizacije u proces konsultacija vezan za godišnji plan, a takođe i u razmjenu informacija o raspoloživim radnim mjestima. Zavod ima dugogodišnju sveobuhvatnu i kvalitetnu saradnju sa svim relevantnim organizacijama koje se bave pitanjima socijalne inkluzije Roma i Egipćana. Svoju saradnju sa nevladinim organizacijama razvija kroz pružanje podrške svim aktivnostima koje se tiču unaprjeđenja zapošljivosti i zapošljavanja Roma i Egipćana i kroz prisustvovanje događajima u njihovoj organizaciji (sastanci, konferencije, panel diskusije, okrugli stolovi). Predstavnici Zavoda, kroz razmjenu informacija, znanja i iskustava sa nevladinim sektorom, dobijaju inpute kojima se unapređuje kvantitet, kvalitet, dostupnost i inkluzivnost usluga Zavoda i istovremeno prezentuju ulogu i aktivnosti Zavoda koje su od značaja za nezaposlene Rome i Egipćane. ZAU cilju daljeg unaprjeđenja saradnje i zajedničkog djelovanja u procesu inkluzije romske i egipćanske populacije, Zavod je 2019. godine zaključio memorandum o saradnji sa Romskim savjetom.
- ✳ Bolje iskoristiti postojeći Informacioni sistem socijalnog staranja i izraditi mjere za efikasniju multi-sektorsku saradnju, prije svega saradnju između centara za socijalni rad, zavoda za zapošljavanje, nevladinih organizacija, poslodavaca i same zajednice. Mjere se moraju uskladiti sa potrebama korisnika.
- ✳ Automatizovati proces prelaska sa privremenog zapošljavanja (javni radovi i sezonski rad) na ostvarivanje prihoda kroz socijalno staranje u okviru Informacionog sistema socijalnog staranja.
- ✳ Organizovati više programa poput gore pomenutog za dugotrajno nezaposlene žene, usmjerene na istovremeno podsticanje zapošljavanja i socijalne integracije.
- ✳ Razmotriti ponovo odluku o ukidanju Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica i razviti plan za bolje uključivanje Roma kao korisnika ove mjere.

- ✿ Razviti sveobuhvatan plan za legalizaciju zanimanja sakupljača sirovina i za njihovu integraciju u tržište upravljanja otpadom. Sakupljače uključiti u projekte usmjerene na razvoj preduzetničkih vještina.
- ✿ Razmotriti ponovo kriterijume za zapošljavanje putem grant šema u smislu proširenja mogućnosti da Romi postanu korisnici ove mjere. U okviru programa grant šema, kombinovati programe za podizanje vještina i kompetencija učesnika, mentorstvo i podršku otvaranju i vođenju biznisa u određenom vremenskom periodu (minimalno godinu dana). Podržati umrežavanje novih preduzetnika sa lancem dobavljača i podržati ih u izgradnji vlastitog tržišta. Osigurati sredstva za finansijsku podršku učesnicima tokom programa (u obliku malih donacija za prevoz i dnevnica za troškove života tokom obuke).
- ✿ Osigurati mikro kredite ili bespovratna sredstva za pokretanje biznisa. Uključiti romske nevladine organizacije, saradnike i mentore u proces planiranja i pobrinuti se da rodno osjetljiva pitanja budu ugrađena u strukturu programa (na primjer, uvesti fleksibilne sate za majke koje pohađaju program i organizovati usluge podrške za čuvanje djece itd.).
- ✿ Kako bi javni radovi i sezonski programi zapošljavanja bili od značaja za razvoj vještina radnika, uvesti obuku na radu za učesnike programa, koja je povezana sa centralnim okvirom kvalifikacija. Obavezno voditi računa o rodnim pitanjima tokom procesa planiranja.
- ✿ Izraditi plan za uključivanje Roma i Egipćana svih starosnih grupa u programe obrazovanja odraslih, kao zajednički napor Zavoda za zapošljavanje, Centra za stručno obrazovanje, pružaoca obrazovanja odraslih, NVO-a i saradnika i mentora u zapošljavanju, socijalnoj zaštiti i obrazovanju.
- ✿ Izraditi plan za lakši prelazak sa edukacije na posao, uključujući produženo mentorstvo, razvoj sistema učenja na radnom mjestu i programe šegrtovanja. Osigurati da Romi imaju koristi od programa i grant šema za zapošljavanje mladih.

3. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA

3.1 Zakonodavstvo

Pravni okvir za ostvarivanje prava na zdravstvenu zaštitu definisan je Zakonom o zdravstvenoj zaštiti i Zakonom o zdravstvenom osiguranju.

Zakon o zdravstvenoj zaštiti⁷² propisuje zdravstvenu zaštitu za strance – tražiocice azila, izbjeglice i raseljena lica, osobe kojima je data dodatna zaštita i osobe kojima je data privremena zaštita u Crnoj Gori, u skladu sa zakonom i međunarodnim ugovorima (član 13).

Zakon o zdravstvenom osiguranju⁷³ reguliše prava iz obaveznog zdravstvenog osiguranja i ostvarivanje tih prava, finansiranje obaveznog zdravstvenog osiguranja, dopunskog zdravstvenog osiguranja, ugovaranje zdravstvene zaštite s pružaocima zdravstvene zaštite, kao i druga pitanja od značaja za ostvarivanje prava iz zdravstvenog osiguranja. Zakonom je propisano da se svojstvo osiguranika dokazuje zdravstvenom knjižicom koju izdaje Fond za zdravstveno osiguranje. Socijalno ranjive kategorije stanovništva oslobođene su obaveze plaćanja troškova medicinskih usluga.

3.2 Strategije

Master plan⁷⁴ razvoja zdravstva u Crnoj Gori 2015-2020. uzima u obzir zdravstvenu zaštitu posebno ranjivih i ugroženih grupa stanovništva. Naime, kao jedan od svojih ciljeva, Plan definiše unaprjeđenje i očuvanje zdravlja socijalno ugroženih i marginalizovanih grupa stanovništva. Plan prepoznaje Rome i Egipćane kao primjer socijalno ugrožene i marginalizovane grupe. Glavni prioritet vezan za ovaj cilj je uvođenje zdravstvenih medijatora po populacionim grupama (počev od romske populacije), koji moraju da obezbijede lakši pristup zdravstvenoj zaštiti ugroženim i marginalizovanim grupama.

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020.⁷⁵ predviđa realizaciju tri ključna cilja: povećanje nivoa korišćenja pristupa zdravstvenoj zaštiti; preventivne aktivnosti i terenske kampanje kao i kampanje informisanja i podizanja svijesti.

72 Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, br. 3/16, 39/16, 2/17, 44/18 i 24/19. Dostupan na adresi: <http://www.mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=227183&rType=2&file=Zakon%20o%20zdravstvenoj%20zastiti.pdf>

73 Zakon o zdravstvenom osiguranju, „Službeni list Crne Gore“, 3/16, 6/16, 2/17, 22/17 i 13/18. Dostupan na adresi: <http://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zdravstvenom-osiguranju.html>

74 Master plan razvoja zdravstva u Crnoj Gori 2015-2020, Ministarstvo zdravlja, Podgorica, avgust 2015, str. 28. Dostupan na adresi: <http://www.mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=216169&rType=2&file=MAS-TER%20PLAN%20RAZVOJA%20ZDRAVSTVA%20CRNE%20GORE%202015-2020.pdf>

75 Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020, str. 45. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

Strategija za mlade 2017-2021. predviđa psihološko savjetovanje mladih u savjetovalištimu u okviru domova primarne zdravstvene zaštite („domovi zdravlja“). Strategija prepoznaje najranjivije grupe mladih u tom pogledu, između ostalih, Rome i Egipćane.⁷⁶

3.3 Godišnji planovi institucija

U okviru Godišnjeg plana, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava u saradnji sa Ministarstvom zdravlja kontinuirano organizuje informativne sastanke i aktivnosti usmjerene ka edukaciji pripadnika romske i egipćanske populacije o značaju prevencije i zaštite zdravlja i preventivnih zdravstvenih pregleda. Ti pregledi uključuju zaposlene u javnim komunalnim preduzećima, žene, kao i kampanje i terensku vakcinaciju djece u romskim i egipćanskim naseljima.

3.4 Postojeće prepreke

a) *Nedostatak statističkih podataka i metodologije za praćenje zdravstvene zaštite:*

Zdravstvene ustanove u Crnoj Gori tretiraju sve građane kao „korisnike zdravstvenog sistema“. Tačnije, zdravstveni sistem Crne Gore ne pravi razliku po etničkoj pripadnosti, a zdravstvena zaštita jednako je dostupna svim građanima Crne Gore, pa tako i pripadnicima romske i egipćanske populacije. S obzirom da statistički podaci nisu podijeljeni po etničkoj pripadnosti i nije moguće slijediti ciljne mjere politike za Rome i Egipćane. Za grupu ljudi koji su još uvijek u postupku pribavljanja dokumenata za regulisanje svog pravnog statusa, institucije rješavaju slučajeve ad hoc. Nedostatak pristupa ličnim kartama uveliko utiče na šanse za dobijanje zdravstvenog osiguranja, kao što je zabilježeno u izvještaju „Premostiti jaz u socijalnoj integraciji Roma na zapadnom Balkanu“⁷⁷ i stavlja ovu grupu u vrlo težak položaj.

Na osnovu istraživanja⁷⁸ koje je u februaru 2016. sproveo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, oko 40% ispitanih Roma i Egipćana ocijenilo je svoje zdravstveno stanje lošim ili vrlo lošim. U 26% romskih i egipćanskih domaćinstava barem jedna osoba ima ozbiljna zdravstvena stanja ili invaliditet, od čega u 6% od tih 26% više od jedne osobe ima ozbiljna zdravstvena stanja. Očekivani životni vijek pripadnika romske populacije je 55 godina, što je za 21 godinu manje nego za većinsko stanovništvo. Praćenje sprovođenja mjera u okviru Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-

76 Strategija za mlade 2017-2021, Ministarstvo obrazovanja, Ministarstvo sporta, Podgorica, Crna Gora, 2016, str. 42. Dostupna na adresi: <http://www.un.org.me/Library/Youth-Empowerment/1a%20Youth%20Strategy%202017-2021.pdf>

77 Monica Robayo-Abrial, Natalia Millán, „Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans“, Međunarodna banka za obnovu i razvoj / Svjetska banka, 2019, dostupno na adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>, str. 8

78 Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020, str. 45. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

2020 ne slijedi predložene pokazatelje, a izvještavanje se obično svodi na popis zdravstvenih usluga proširenih na Rome i Egipćane u njihovim naseljima. Zbog nedostatka podataka i statistike, nemoguće je pratiti sistemski odgovor zdravstvenih ustanova na specifične i složene potrebe ove populacije. To uključuje podatke o dostupnosti zdravstvenih usluga,⁷⁹ kao i podatke o pristupačnosti liječenja i ljekova.

b) Neadekvatna saradnja između sektora socijalne zaštite i zdravstva:

Kao što je već navedeno, socijalno-ekonomski i demografski faktori utiču na zdravstveno stanje Roma i Egipćana. Stoga, „uobičajeno funkcionisanje“ zdravstvenog sistema nije dovoljno za razvoj odgovarajuće podrške, prevencije i zdravstvenih usluga za ovu populaciju. Na primjer, pravilna socijalna anamneza pacijenta mogla bi da pruži dosta informacija ljekarima i može mu pomoći da odredi najadekvatniji način tretiranja stanja pacijenta. To je posebno važno u slučajevima porodičnog nasilja, prisilnih brakova, trudnoća maloljetnica itd. Socijalna anamneza se formira od informacija koje pruži pacijent, tako da ljekar na osnovu tih informacija pruža usluge na najadekvatniji način, pa bi bilo potrebno prikupiti dodatne podatke (npr. od saradnika za socijalnu inkluziju u oblasti zdravstva).

c) Nedostatak djelotvorne saradnje između sektora obrazovanja, socijalne zaštite, zdravstva i policije u prevenciji i zaštiti od nasilja nad ženama i djevojčicama i nezakonitog braka s djecom:

Prema Istraživanju višestrukih pokazatelja 2018. godine,⁸⁰ 22 odsto žena starosti od 22 do 24 godine vjenčalo se prije svoje 15. godine života, u poređenju sa 6 odsto muškaraca ove starosne dobi. Takođe, 55 odsto žena i 25 odsto muškaraca u dobi od 20 do 49 godina vjenčalo se prije svoje 18. godina. Postoji negativna povezanost između stepena obrazovanja i braka prije 18. godine među ženama starosne dobi od 20 do 49 godina, što je 59 odsto među ženama s predškolskim obrazovanjem ili nikakvim obrazovanjem i smanjuje se na 25 odsto među onima sa srednjom ili visokom školskom spremom.

č) Nedostaci pri sprovođenju mjere „saradnici u socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana u sistem zdravstvene zaštite“:

Da bi se prevazišle gore navedene prepreke u svim sektorima obuhvaćenim Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020, uvedeni su saradnici za socijalnu inkluziju u oblasti zdravstva. Nakon standardizacije zanimanja, obuka za buduće saradnike sprovedena je u saradnji s nevladinom

⁷⁹ Kako je objašnjeno na strani 47 istraživanja „dostupnost zdravstvenih usluga zavisi od raznih faktora povezanih sa zdravstvenim sistemom. Sa aspekta pružanja usluga, plan obaveznog zdravstvenog osiguranja i paketa beneficija, okvir i raspodjela ljudskih resursa, vrijeme čekanja, način na koji pojedinci postupaju u sistemu (kontinuitet zaštite) i kvaliteta zaštite mogu uticati na dostupnost“ (Allin i Masseria 2009).

⁸⁰ Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) periodično su sprovodili Uprava za statistiku Crne Gore (MONSTAT) i Fond Ujedinjenih nacija za djecu (UNICEF). Dostupno na adresi: <https://www.unicef.org/montenegro/en/media/8426/file>

organizacijom „Help – Hilfe zur Selbsthilfe eV“. U domu zdravlja Podgorica u 2017. godini zaposlena su tri saradnika, dok je po jedan posrednik angažovan u domovima zdravlja Nikšić i Berane na projektnoj osnovi od strane HELP-a do kraja januara 2019. godine. U saradnji sa sektorom za javno zdravlje i Opštinom Nikšić, 15 (petnaest) pripadnika romske populacije obuhvaćeno je obukom u zdravstvenim ustanovama u ovom gradu. Obuka je trajala 9 (devet) mjeseci i završila se u aprilu 2018. godine, ali nisu razvijeni prateći programi kako bi se rezultati održali.

Glavna uloga saradnika je aktivna komunikacija s romskom i egipćanskom zajednicom i njihovo uključivanje u zdravstveni sistem. Za razliku od saradnika u obrazovanju koji su zaposleni samo u periodu od oktobra do juna, zdravstveni saradnici imaju stalno zaposlenje. Međutim, isti aspekti se moraju uzeti u obzir za pravilno korišćenje ovog ljudskog potencijala za sprovođenje politika, kao što je navedeno u slučaju saradnika za obrazovanje. Takođe, inicijative na lokalnom nivou (kao u slučaju Nikšića) treba da budu dobro usklađene s centralnim nivoom kako bi se postigli održiviji rezultati i kako bi te inicijative poslužile kao podrška u prevladavanju izazova Roma i Egipćana u pristupu zdravstvenim uslugama.

U analizi izazova s kojima se zajednica Roma i Egipćana suočila u Crnoj Gori,⁸¹ sprovedenoj u avgustu 2019. godine, date su sljedeće naučene lekcije od opština koje imaju saradnike: prvo, saradnici su mnogo efikasniji ako pripadaju romskoj i egipćanskoj zajednici; drugo, postoji potreba za većom ravnotežom polova među saradnicima, gdje je svijest o reproduktivnosti žena od velikog značaja.

ć) Postojeće usluge savjetovanja za mlade, uključujući usluge psihološkog savjetovanja, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i sprječavanja zaraznih bolesti i bolesti zavisnosti, nisu adekvatno promovisane među mladim Romima:

Usluge pružaju uglavnom psiholozi u lokalnim zdravstvenim ustanovama („domovi zdravlja“). Ova usluga nije dovoljno promovisana među mladima i mogla bi se poboljšati saradnjom između ljakara, medicinske sestre iz tima i medijatora. Vrlo često, zbog različitih ograničenja, uključujući nesigurnost, strah, jezičke barijere, nedostatak informacija i podrške porodice i vršnjaka, mladi Romi i Egipćani traže rješenje za svoju zabrinutost u pogledu neadekvatnih izvora informacija i više su izloženi bolestima zavisnosti od njihovih vršnjaka koji pripadaju većinskom stanovništvu. Programi i projekti za angažovanje mladih u javnom životu i socijalnoj inkluziji koje sprovode nevladine organizacije i finansiraju donatori obično uključuju ranjive i marginalizovane grupe mladih Roma i Egipćana koje učestvuju u tim programima mogli bi stečeno znanje i svijest upotrijebiti za informisanje i podsticanje svojih prijatelja da koriste postojeće usluge.

⁸¹ Analize stanja 2019. – prepoznavanje i mapiranje relevantnih izazova s kojima se zajednica Roma i Egipćana suočava u Crnoj Gori; De Facto Consultancy, u okviru programa ROMACTED Savjeta Evrope i EU.

Prema rezultatima Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS) objavljenog 2019. godine,⁸² nivo svijesti i informacija o HIV-u među mladim romskim i egipćanskim stanovništvom s godinama se pogoršavao – 2013. godine 6% romske omladine starosti od 15 do 24 godine znalo je kako se prenos HIV-a može spriječiti, dok je u 2018. postotak bio dvostruko manji. Ni jedna žena iz romskih naselja u Crnoj Gori nije testirana na HIV u toku prenatalne njege. U istom izvještaju se navodi da je u romskim naseljima postotak žena starosne dobi od 15 do 24 godine koje su seksualno aktivne 45%, a među muškarcima starosti od 15 do 24 godine taj procenat je 62. Čak 87% žena koje su trenutno u braku ili su u zajednici ne koriste nijedan način kontracepcije, 6% koristi tradicionalnu metodu, a 8% modernu.

3.5 Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode za usmjeravanje politika u inkluziju Roma u zdravstveni sistem

a) Skринing programi za prevenciju specifičnih vrsta karcinoma:

Posljednjih godina zdravstveni sistem Crne Gore preduzima sistemski skринing za ljude ciljanih kategorija i starosnih grupa kako bi se spriječio najčešći tip raka. Informacije o skринingu pružaju ljekari opšte prakse u lokalnim zdravstvenim domovima. Međutim, skринing je vrlo preporučljiv, ali nije obavezan. Zbog nedostatka podataka razvrstanih po etničkom porijeklu, nije bilo moguće dobiti informacije korisnika ove aktivnosti iz romske i egipćanske zajednice. Domovi zdravlja dobijaju spisak osiguranika, koji prethodno formira Institut za javno zdravlje u saradnji sa Fondom za zdravstveno osiguranje, a koji je sastavljen po starsosnoj strukturi i polu osiguranika. Ono što je sigurno kada je o ovome riječ jeste da Romi i Egipćani koji nemaju lične karte ne mogu biti obuhvaćeni ovom mjerom.

Kako zdravstveni sistem već organizuje terenske posjete i preglede u romskim naseljima, pruža se mogućnost da se u programe skринinga uključi više Roma i Egipćana. Prema Izvještaju⁸³ o sprovođenju Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020, tokom 2018. godine organizovane su 34 radionice za romsku i egipćansku populaciju na određene teme o zdravstvenoj prevenciji i zdravstvenom obrazovanju, kao i radionice o zdravom načinu života i prevenciji i zaštiti zdravlja.

82 Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS), koje sprovodi MONSTAT i UNICEF, predstavlja drugo najveće istraživanje posle popisa stanovništva. Sprovodi se svakih pet godina s ciljem prikupljanja statistički pouzdanih i međunarodno uporedivih podataka o nizu pokazatelja u oblasti zdravstva, obrazovanja, dječjeg razvoja i životnih uslova djece i porodice. Dodatne informacije dostupne su na adresi: <https://www.unicef.org/montenegro/en/stories/mics-roadmap-improving-state-child-rights-montenegro>

83 Izvještaj o sprovođenju Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020. za 2018. godinu, str. 17. Dostupan na adresi: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/download/docs/Akcioni%20plan%20CG2019.pdf/49f9a70f1565e3ce126fdb9e19b93141.pdf>

Takođe, za romsko i egipćansko stanovništvo organizovane su radionice vezane uz sprječavanje ranih brakova i važnost održavanja lične zdravstvene higijene. Pored ovih radionica, distribuirani su i letci kako bi se pomoglo u sprovođenju zdravstveno-obrazovnih aktivnosti.

Postojeći programi Ministarstva za ljudska i manjinska prava, koji se sprovode u saradnji sa nevladinim organizacijama romskih žena za preventivne zdravstvene preglede trudnica, takođe su dobra prilika za širenje informacija o programima skринinga za prevenciju raka.

b) Kursevi za roditelje i trudnice organizovani u lokalnim domovima zdravlja

Kako je izvijestio predstavnik Ministarstva zdravlja, učestalost trudnoća i pobačaja maloljetnica smanjena je među romskom i egipćanskom populacijom otkako su počeli da pohađaju kurseve zajedno sa većinskim stanovništvom. Kursevi su u Podgorici (gdje živi najviše Roma i Egipćana) dostupni u posljednje četiri godine, u Baru u posljednjih godinu dana, dok su u Nikšiću kursevi nedavno uvedeni. Takođe, bitno je napomenuti da u domovima zdravlja postoje savjetovaništa za reproduktivno zdravlje, koja je dostupna svim građanima podjednako.

3.6 Preporuke:

- ✳ Prikupiti relevantne statističke informacije i podatke razvrstane po polu i osmisliti odgovarajuću metodologiju za praćenje dostupnosti zdravstvenih usluga Romima i Egipćanima, uključujući dostupnost liječenja i lijekova, preventivnih mjera, itd.
- ✳ Ojačati saradnju između sektora socijalnog rada i zdravstva kako bi se omogućio razvoj djelotvornijeg i efikasnijeg odgovora oba sektora.
- ✳ U procesu uključivanja saradnika u socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u oblasti zdravstvene zaštite, poštovati rodnu ravnotežu među saradnicima i uključiti medijatorke da intenzivno rade s djevojčicama i ženama s fokusom na seksualno i reproduktivno zdravlje.
- ✳ Uspostaviti sistem za zdravstvenih usluga (poput zdravstvenih radnika angažovanih na terenu) koji će proširiti mogućnosti zapošljavanja Roma i Egipćana koji su obučeni kao medijatori u zdravstvu i ne ispunjavaju kriterijume za saradnike (u smislu srednjeg obrazovanja).
- ✳ Kao i u slučaju saradnika u obrazovanju, važno je uzeti u obzir i ljudske resurse koji su razvijeni među Romima i Egipćanima kroz programe koje finansiraju donatori. Preispitati kriterijume za zapošljavanje saradnika u pogledu crnogorskog državljanstva i pronaći održivo rješenje za bolju upotrebu postojećih ljudskih resursa među romskim i egipćanskim stanovništvom. Preispitati uslove zapošljavanja saradnika u obrazovanju i omogućiti im stalno zaposlenje. Za ljude koji imaju odgovarajuće iskustvo kao posrednici u donatorskim programima, ali ne ispunjavaju kriterijume za zapošljavanje kao saradnici u

pogledu potrebnog nivoa obrazovanja (srednja škola), razviti dodatne povoljne kriterijume za zapošljavanje, kao što je, na primjer, uslovno zapošljavanje na period od godinu dana, uz obavezu da u međuvremenu završe srednju školu. Nakon ispunjavanja kriterijuma u pogledu nivoa obrazovanja, uslovno zaposlenje postaje stalno.

- ✿ S obzirom na broj mladih Roma i Egipćana koji su pohađali različite kurseve, edukacije i učestvovali u nevladinim programima, uspostaviti mrežu ljudi (i koristiti društvene medije) za širenje informacija o preventivnim programima za mlade u domovima zdravlja. Organizovati nadzor sprovođenja programa i razviti dodatne mjere u okviru nove Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020 koja se odnosi na zdravlje mladih.
- ✿ Kako bi se pokrilo romsko i egipćansko stanovništvo skriningom za prevenciju raka, u kampanju uključiti saradnike u zdravstvenom sektoru i razviti dodatne segmente postojećih terenskih kampanja kako bi romsko i egipćansko stanovništvo postalo svjesno ove mjere i uključiti ih u programe skrininga.

4. STANOVANJE

4.1 Zakonodavstvo

Pravni okvir u oblasti stanovanja temelji se na Zakonu o socijalnom stanovanju i Zakonu o prostornom planiranju i izgradnji građevina.

Zakon o socijalnom stanovanju⁸⁴ uređuje uslove i način ostvarivanja prava na socijalno stanovanje. Pravo na socijalno stanovanje mogu ostvariti lica koja nemaju stambenu jedinicu, lica čija stambena jedinica ne zadovoljava odgovarajući standard i oni koji stambenu jedinicu ne mogu da dobiju iz prihoda koji ostvare. Naime, to su državljani Crne Gore sa prebivalištem na teritoriji Crne Gore, kao i strani državljani i lica bez državljanstva čiji je status riješen u skladu sa zakonom ili međunarodnim ugovorom. Ovaj zakon daje prednost, među ostalim grupama, Romima i Egipćanima, raseljenim licima, interno raseljenim licima, strancima s prebivalištem ili privremenim boravkom sa statusom raseljenog ili interno raseljenog lica.

Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata⁸⁵ reguliše sistem prostornog planiranja, način i uslove gradnje zgrada, legalizaciju nelegalnih zgrada i druga pitanja od značaja za prostorno planiranje i izgradnju zgrada. Kad je riječ o uklanjanju objekata, članom 12. Zakona definisano je da nadležno inspeksijsko tijelo naređuje po službenoj dužnosti ili na zahtjev zainteresovanog lica, rušenje objekta za koji se utvrdi da je ugrožena stabilnost zbog propadanja, nedostataka ili velika šteta koja kao takva predstavlja neposrednu prijetnju po život i zdravlje ljudi, susjednim objektima i bezbjednosti saobraćaja. Proces legalizacije podržale su nevladine organizacije koje su aktivne na terenu. Stanovnici su bili informisani o postupcima, potrebnim dokumentima, rokovima, što je znatno olakšalo taj proces. Najteža situacija je među porodicama koje u registrovanom naselju nemaju stambenu jedinicu, kao i onima čije jedinice ne ispunjavaju osnovne standarde definisane Zakonom – primjeri uključuju privremene objekte i objekte koji nemaju struju i odvodni sistem.

Zakon o zaštiti i spašavanju⁸⁶ uključuje skup mjera i radnji koje se preduzimaju na otkrivanju i sprječavanju prirodnih katastrofa, požara, tehničkih i tehnoloških katastrofa, hemijske, biološke, nuklearne i radiološke kontaminacije uslijed ratnih razaranja i terorizma, epidemija i drugih katastrofa, kao i spašavanje građana i materijalnih dobara ugroženih njihovim aktivnostima.

84 Zakon o socijalnom stanovanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 35/13 od 23.07.2013. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-socijalnom-stanovanju.html>

85 Zakon o prostornom planiranju i izgradnji građevina, „Službeni glasnik Crne Gore“, broj 64/17 od 06.10.2017, 44/18 od 06.07.2018, 63/18 od 28.09.2018, 11/19 od 19.02.2019. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/Resource-Manager/FileDownload.aspx?rid=290023&rType=2&file=Zakon%20o%20planiranju%20prostora%20i%20izgradnji%20objekata.pdf>

86 Zakon o zaštiti i spašavanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 54/16, od 15.08.2016. Dostupan na adresi: http://www.mup.gov.me/biblioteka/direktorat_VS/zakoni

4.2 Strategije

Ciljevi i mjere predviđene Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Egipćana 2016-2020⁸⁷, kada je u pitanju stambeno zbrinjavanje, jesu: izgradnja socijalnih stanova u Podgorici, Nikšiću i Beranama; unaprjeđenje uslova stanovanja Roma i Egipćana; legalizacija romskih i egipćanskih naselja i/ili objekata; preseljenje (relokacija) romskih i egipćanskih naselja i/ili objekata; primjena takozvanih ad hoc mjera za poboljšanje uslova stanovanja. U tom smislu, a u skladu s preporukama EU i NIRS, lokalne samouprave se podstiču da podnose lokalne akcione planove uz podršku Ministarstva i Vlade.

Strategija održivog razvoja do 2030. godine⁸⁸ (NSOD) predstavlja dugoročnu strategiju razvoja Crne Gore koja utvrđuje rješenja za održivo upravljanje četiri grupe resursa: ljudskih, socijalnih, prirodnih i ekonomskih, koji su postavljeni kao prioriteta za sveukupni održivi razvoj crnogorskog društva. Strategija ističe važnost integracije Roma i Egipćana u crnogorsko društvo kroz: adekvatno regulisanje njihovog pravnog statusa, omogućavanje uslova za integrisanje romske djece u obrazovni sistem na svim nivoima, podsticanje zapošljavanja romske populacije osiguravajući uslove za zdravstvenu zaštitu i socijalnu zaštitu stvaranje romskog stanovništva normativnim i faktičkim uslovima za učešće Roma i Egipćana u političkom životu na državnoj i lokalnom nivou. Kada je u pitanju stambeno zbrinjavanje, njegova istaknuta potreba za unaprjeđenjem upravljanja građevinskim zemljištem u gradovima; rješavanje problema neusklađenosti ponude i potražnje u pogledu stanovanja, posebno izraženog kroz izgradnju stanova za iznajmljivanje u obalskoj zoni; planiranje, regulisanje i upravljanje urbanim područjima uzimajući u obzir potrebe grupa s posebnim potrebama: žene, staro, romsko stanovništvo, izbjeglice i raseljena lica, osobe sa invaliditetom.

4.3 Godišnji planovi institucija

Godišnjim programom rada Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2019-2021.⁸⁹ predviđaju se mjere koje se odnose na socijalno stanovanje i proces legalizacije stambenih jedinica. Kada je riječ o socijalnom stanovanju, jedna od mjera u tom pogledu jeste jačanje kapaciteta lokalnih samouprava za planiranje i sprovođenje programa socijalnog stanovanja na lokalnom nivou u skladu sa programom socijalnog stanovanja. Što se tiče legalizacije, plan za 2019. godinu je da se sprovede postupak legalizacije nelegalnih objekata i obezbijedi građevinskoj infrastrukturi potrebne sadržaje za dostojan život građana u naseljima i stvaranje boljih životnih uslova.

87 Strategija za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020, str. 17. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

88 Strategija za održivi razvoj do 2030. Dostupna na adresi: <http://www.mrt.gov.me/en/ministry/174209/National-Strategy-for-Sustainable-Development-by-2030-NSSD.html>

89 Program rada Ministarstva održivog razvoja i turizma za 2019-2021, str. 9. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=369221&rType=2>

Vlada Crne Gore je 2017. godine pripremila Program socijalnog stanovanja za period 2017-2020. godine⁹⁰. Ovaj program definiše da stanovanje prvenstveno spada u nadležnost lokalnih vlasti, što takođe proizlazi iz same prirode stanovanja koja je vezana za određeno područje i lokalnu zajednicu. Uz to, lokalna zajednica najbolje prepoznaje potrebe stanovništva, a time i stambene probleme sa kojima se suočavaju njeni građani. Prostorno planiranje i prostorni razvoj, dostupnost stambenog fonda, zemljišta, infrastrukture i povezanih usluga, kao i raspodjela stanova u sektoru socijalnog zakupa, kao i davanje stambenih subvencija spadaju u nadležnost lokalnih uprava. Glavna prepreka u sprovođenju lokalnih stambenih programa je finansijska pozicija određene opštine, kao i kapaciteti opština na ovom polju, zbog čega stambena situacija nije jednaka među opštinama. Jedinice lokalne samouprave trebalo bi da stvore bazu podataka o broju naselja u kojima žive Romi i Egipćani i na osnovu tih nalaza da razviju planove i stambene programe koji će omogućiti desegregaciju.

U Izvještaju⁹¹ Ministarstva za ljudska i manjinska prava stavlja se naglasak na Regionalni stambeni program za Crnu Goru, koji je predvidio osiguravanje sredstava za rješavanje stambenih pitanja za 66.363 lica (1.177 domaćinstava) iz najugroženijih kategorija (lica smještena u neformalnim kolektivnim centrima i ugrožena lica u privatnom smještaju, s posebnim osvrtom na kamp Konik).

U glavnom gradu Podgorici, gdje živi većina Roma i Egipćana u Crnoj Gori, postoji agencija za stambena pitanja⁹² koja je preduzeće u strukturi lokalne samouprave. Agencija za stambeno zbrinjavanje u okviru svoje nadležnosti bavi se održavanjem objekata u stambenim jedinicama izgrađenim u okviru programa socijalnog stanovanja. Tako Agencija kontinuirano radi na održavanju stambenih jedinica izgrađenih za Rome i Egipćane u kampu Konik.

Ministarstvo rada i socijalne zaštite izradilo je smjernice za upravljanje objektima za socijalno stanovanje. Prema tim smjernicama, stanar je dužan da organizuje i snosi troškove popravke u stanu, dijelu stana ili drugih dijelova zgrade ili uređaja, instalacija i opreme, kvarove koji su namjerno ili nemarno uzrokovani ili izazvani od strane članova njegove porodice koji žive u domaćinstvu ili osoba koje su prisutne u stanu i zgradi uz pristanak stanara. Uz obaveze stanara, u pravilima se definišu i obaveze lokalne samouprave kao i zakupodavca.

Ministarstvo ekonomije je pokrenulo 2019. godine program „Energetski efikasan dom“, usmjeren na smanjenje troškova grijanja i povećanje udobnosti domaćinstva, postizanje značajnih smanjenja emisije CO₂ u domaćinstvima i razvoj tržišta sistema grijanja na biomasu u Crnoj Gori. Program

90 Program socijalnog stanovanja 2017-2020, Ministarstvo turizma i održivog razvoja, Podgorica, 2017, str. 5. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rId=291107&rType=2>

91 Program socijalnog stanovanja za period 2017-2020 godine, Ministarstvo turizma i održivog razvoja, Podgorica, Crna Gora, avgust 2017, str. 5. Dostupan na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=357564&rType=2&file=Izvje%C5%A1taj%20o%20sprovo%C4%91enju%20Strategije%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%C4%87ana%20u%20CG%202016-2020%20za%202018.pdf>

92 Godišnji plan rada za Agenciju za stanovanje Podgorica. Dostupan na adresi: https://drive.google.com/open?id=15Rklrua5-jHyIZ2L8H2jW_RNvUM3j7D

uključuje atraktivan i održiv finansijski mehanizam za sprovođenje mjera energetske efikasnosti u domaćinstvima, a to su: nabavka i ugradnja sistema grijanja za moderne oblike biomase (pelet, briketi), ugradnja toplotne izolacije na fasadi stambene zgrade i ugradnja energetski efikasne fasadne stolarije. Program je privukao veliku pažnju građana i Ministarstvo planira da ovaj program nastavi 2020. godine.

4.4 Postojeće prepreke

a) Segregacija:

Na osnovu istraživanja Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava (2016), najveći broj Roma i Egipćana (oko 77%) živi u segregiranim naseljima, prije svega u tri opštine, Podgorici (57% ukupne romske i egipćanske populacije), Nikšiću (11%) i Beranama (9%). Od ukupnog broja stambenih objekata koje koriste Romi i Egipćani, oko 60% domaćinstava legalizovano je u vlasništvo nekoga od članova porodice. Takođe je navedeno da je regionalna unutrašnja mobilnost Roma i Egipćana dovela do formiranja novih segregiranih romskih i egipćanskih naselja u opštinama Tivat, Ulcinj i Herceg Novi.⁹³

Regionalni stambeni program sprovodi se u više od 13 crnogorskih opština: Beranama, Andrijevići, Podgorici, Ulcinju, Nikšiću, Budvi, Rožajama, Plavu, Herceg Novom, Baru, Danilovgradu, Tivtu i Pljevljima. Do sada su u Nikšiću izgrađene 62 stambene jedinice, 170 stambenih jedinica izgrađeno je u Koniku u Podgorici za interno raseljena lica, dok je u Beranama 94 stambene jedinice u završnoj fazi izgradnje.⁹⁴

Ovaj program doprinio je zatvaranju kampa Konik (najvećeg kolektivnog kampa za raseljena lica u Crnoj Gori), kao i zatvaranju ostalih kolektivnih centara za smještaj raseljenih i interno raseljenih lica. Uprkos činjenici da su nove stambene jedinice značajno poboljšale životne uslove romskih i egipćanskih porodica, ne možemo zanemariti činjenicu da je segregacija još uvijek prisutna. Na primjer, stambene jedinice na Koniku grade se na zemljištu gdje se nalazio kamp, a segregirano naselje i dalje postoji. U novim naseljima nedostaje odgovarajuće usluge i područje nije pravilno integrisano u šire gradsko područje. Vlada i resorna ministarstva trebalo bi da donesu bolje prostorne planove i obezbijede zemljište za izgradnju stambenih jedinica na različitim geografskim područjima svake opštine kako bi se izbjegla segregacija. Paralelno sa gradnjom važno je raditi na edukaciji stanovništva u pogledu pravilnog održavanja stambenih jedinica i zajedničkih prostora. Takođe bi poseban naglasak trebalo staviti na ponašanje u vanrednim okolnostima kao što su požari, poplave, zemljotresi.

93 Radović M., Mededović K., „Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom otkrivenih nadležnosti i nestalih službi podrške“, Podgorica, 2019.

94 Akcioni plan Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020. za 2019. godinu. Dostupan na adresi: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/download/docs/Akcioni%20plan%20CG2019.pdf/49f9a70f1565e-3ce126fdb9e19b93141.pdf>

b) *Nedostatak statističkih i drugih podataka za praćenje sprovođenja stambenih politika za Rome i Egipćane i uključivanje ciljanih mjera za to stanovništvo u postojeće programe smanjenja rizika od katastrofa:*

Kao i u oblasti zdravstva, nedostatak statističkih i drugih relevantnih podataka koči informisanje i zasnovano na dokazima planiranje i nadzor stambene politike Roma. Uključuje i nedostatak sistematizovanih podataka korisnika Regionalnog stambenog programa, programa socijalnog stanovanja i Programa za legalizaciju. S druge strane, nedostatak podataka o teritorijalnoj raspršenosti romskih i egipćanskih naselja ometa sigurnost i bezbjednost ovog stanovništva u situacijama prirodnih i drugih katastrofa. Zbog nedostatka podataka, relevantni centralni i lokalni programi za smanjenje rizika od katastrofa ne uzimaju u obzir posebne potrebe ove populacije kada su u pitanju rana upozorenja i informacije.

c) *Nedostatak pravnog savjetovanja i drugih usluga za podršku Romima i Egipćanima u postupku legalizacije imovine:*

Za Rome i Egipćane legalizacija imovine predstavlja složen i zahtjevan proces u smislu prikupljanja potrebne dokumentacije i sprovođenja administrativnih postupaka. Romske nevladine organizacije nudile su podršku porodicama putem ad-hoc projekata, ali ne postoji sistemska podrška države ili opština.

4.5 Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode za usmjeravanje politika u stambeno zbrinjavanje Roma

a) *Energetski efikasan dom:*

Ministarstvo ekonomije će 2020. godine obezbijediti dodatna sredstva kako bi dodatnom broju domaćinstava omogućilo sprovođenje nekih mjera energetske efikasnosti pod povoljnim uslovima. Romi i Egipćani, koji su korisnici Regionalnog stambenog programa i lokalnih programa socijalnog stanovanja bi takođe bili korisnici. U skladu s dolje navedenom preporukom, potrebno je razviti dodatnu komponentu za širenje informacija o ovom programu unutar populacije, kako bi im se omogućilo učestvovanje u programu.

4.6 Preporuke

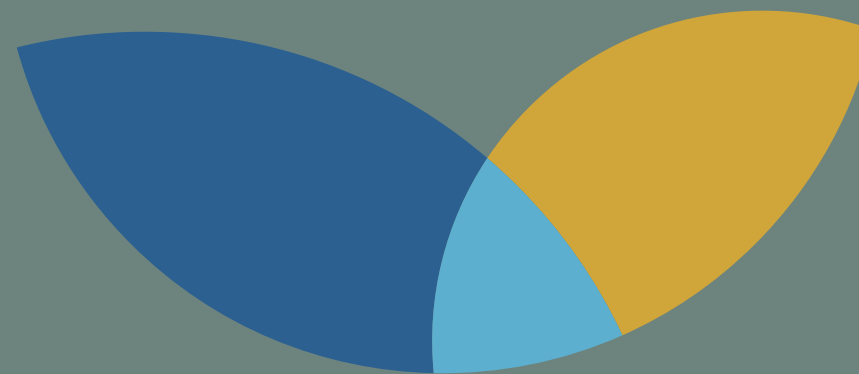
- ✳ Razviti holističke politike za desegregaciju Roma i Egipćana i za njihovo adekvatno stanovanje, koje uključuju integrisane planove za romske i egipćanske porodice – obrazovanje djece, obrazovanje odraslih, programi zapošljavanja, redovno informisanje o mogućnostima učestvovanja u raznim centralnim i lokalnim programima itd. Korišćenjem postojećih resursa u informacionom sistemu socijalnog osiguranja, razviti sveobuhvatnu socijalnu anamnezu za romske i egipćanske porodice i organizovati redovne konsultacije među institucijama o preprekama i mogućnostima za bolju socijalnu integraciju ovog stanovništva.
- ✳ U saradnji s MONSTAT-om, Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i Ministarstvom rada i socijalne zaštite sprovesti anketu među Romima i Egipćanima kako bi se procijenili broj i teritorijalnu rasprostranjenost Roma i Egipćana obuhvaćenih lokalnim programima socijalnog stanovanja i Regionalnim stambenim programom, kao i broj i obuhvat/postotak stanovništva obuhvaćenog Programom legalizacije. Podatke treba raščlaniti prema starosnoj dobi, polu, mjestu prebivališta, broju članova porodice i drugim relevantnim podacima. Dopuniti ovu anketu podacima dostupnim u informacionom sistemu socijalnog osiguranja („socijalna karta“) i podacima sa popisa stanovništva, i dati procjene/podatke koji će se uzeti u obzir u procesu osmišljavanja nove strategije za socijalnu integraciju Roma i Egipćana, kao i u procesu izrade lokalnih planova za odgovarajuće socijalno stanovanje.
- ✳ U sklopu priprema za sljedeći popis stanovništva, obezbijediti da Romi i Egipćani budu uključeni u MONSTAT-ove obuke za popisivače, jer se to pokazalo kao dobra praksa u podsticanju stanovništva da se izjasni u pripremnom periodu za popis stanovništva 2011. godine.⁹⁵
- ✳ Sačiniti sveobuhvatnu kartu romskih naselja i razviti specifične dijelove postojećih programa smanjenja rizika od katastrofa na centralnom i lokalnom nivou koji su usmjereni ka boljoj zaštiti romskih naselja i romskog stanovništva. Uključiti Rome i Romkinje i Egipćane i Egipćanke u izradu programa za smanjenje rizika od katastrofa. Kreirati prilagođeni sistem ranog upozoravanja i razmjene informacija tokom katastrofe. Obezbijediti da su mladi Romi koji koriste društvene medije uključeni u rano dijeljenje upozorenja/informacija.
- ✳ U saradnji s nevladinim organizacijama uključiti Rome i Egipćane u program „Energetski efikasan dom“. Razviti dodatne načine komuniciranja o uslovima i prednostima za korisnike ovog programa među stanovništvom, prije svega, među korisnicima Regionalnog stambenog programa i programa socijalnog stanovanja na lokalnim nivoima. Postarati se da žene, koje su glavni nosioci rada u domaćinstvima, smisleno budu uključene u projekt.

⁹⁵ U okviru priprema za popis stanovništva iz 2011. godine, Fondacija Otvoreno društvo Crna Gora je 2010. godine podržala grupu od 20 Roma i Egipćana da pohađaju obuku za popisivače stanovništva. Njihovo prisustvo je bilo vrlo važno za ohrabivanje romske i egipćanske populacije da se izjasne.

- ✿ Obezbediti usluge pravnog savjetovanja i druge usluge podrške za Rome i Egipćane u postupku legalizacije njihove imovine. Obezbijediti sredstva za romske i egipćanske NVO za učestvovanje u ovom procesu.

ZAKLJUČCI I SVEOBUHVAATNE PREPORUKE

Crna Gora je razvila čvrst politički okvir za socijalno uključivanje romskog i egipćanskog stanovništva. Ciljane politike i politike uključivanja u glavne tokove uključene su u oblasti zabrane diskriminacije, obrazovanja, zapošljavanja, zdravlja, stanovanja, pravnog statusa, socijalne zaštite, kulture i informisanja, dok neke sektorske politike poput energetike i životne sredine, zaštite mladih, smanjenja rizika od katastrofa itd. sadrže mjere koje se mogu primijeniti kao komplementarne već ciljanim mjerama u oblastima koja su bitne za ovu analizu – obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje.

Crna Gora se još uvijek bori sa pravilnim sprovođenjem ciljanih i redovnih mjera uglavnom iz dva razloga – prvo, institucije još uvijek nisu adekvatno pripremljene za uvođenje multisektorskog pristupa za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana, a drugo, pravilno planiranje i praćenje politika nije moguće zbog nedostatka podataka razvrstanih po etničkoj osnovi, geoprostornih i socio-ekonomskih podataka specifičnih za stanovništvo, kao i zbog manjka budžeta za određenu mjeru.

U ovoj analizi definisane su sljedeće prepreke i mogućnosti za Rome i Egipćane da imaju koristi od redovnih politika:

I. Obrazovanje:

Postojeće prepreke za Rome koje imaju koristi od glavnih politika u oblasti obrazovanja:

- › Neodgovarajući nivo transparentnosti i vremenski okvir otvorenih poziva, kao i dužina zaposlenosti saradnika angažovanih u socijalnoj inkluziji u obrazovanju
- › Korišćenje postojećih romskih i egipćanskih ljudskih resursa za tranziciju s programa koji finansiraju donatori do održivih rješenja u oblasti obrazovanja Roma i Egipćana otežava se uvođenjem crnogorskog državljanstva kao uslova za zapošljavanje saradnika
- › Još neefikasno praćenje uspjeha učenika i sprječavanje ranog napuštanja škole
- › Izazovna tranzicija između nivoa obrazovanja i između obrazovanja i zaposlenosti
- › Nedovoljno pokrivanje predškolskog odgoja i obrazovanja i predškolskih ustanova
- › Produženje razvoja kriterijuma za dodjelu stipendija
- › Nedovoljan nivo socijalne integracije romske djece kroz obrazovanje

Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode da se politike uvođenja u glavne tokove u obrazovanje učini inkluzivnim za Rome:

- › Razmjena iskustava među nastavnicima o sprovođenju ciljanih mjera
- › Programi za borbu protiv diskriminacije na nivou škole

2. Zapošljavanje:

Postojeće prepreke za Rome koje imaju koristi od politika zapošljavanja:

- › Nedostatak saradnje među institucijama
- › Slabe šanse za zapošljavanje Roma i Egipćana kroz sheme bespovratnih sredstava
- › Neregulisani status sakupljača sirovina
- › Ukidanje Uredbe o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica 2018. godine⁹⁶

Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode da se politike uvođenja u glavne tokove u zapošljavanje učini inkluzivnim za Rome:

- › Uvođenje zanimanja saradnik za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u oblasti zapošljavanja
- › Programi za zapošljavanje dugotrajno nezaposlenih žena, koji uključuju žene iz romskog i većinskog stanovništva

3. Zdravstvena zaštita:

Postojeće prepreke za Rome koje imaju koristi od glavnih zdravstvenih politika:

- › Nedostatak statističkih podataka i metodologije za praćenje zdravstvene zaštite za Rome i Egipćane
- › Neadekvatna saradnja između sektora socijalne zaštite i zdravstva
- › Nedostaci u sprovođenju mjere „saradnici u socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana u sistem zdravstvene zaštite“

Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode za usmjeravanje politika u inkluziju Roma u zdravstveni sistem:

- › Skrining programi za prevenciju specifičnih vrsta karcinoma
- › Kursevi za roditelje i trudnice organizovani u lokalnim domovima zdravlja

⁹⁶ Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica, „Službeni list Crne Gore“ 11/2012. Dostupna na adresi: <https://www.bizniszona.me/en/subsidies-for-employment/>

4. Stanovanje

Postojeće prepreke za Rome koje imaju koristi od glavnih politika stanovanja:

- › Segregacija
- › Nedostatak statističkih i drugih podataka za praćenje sprovođenja stambenih politika za Rome i Egipćane i uključivanje ciljanih mjera za to stanovništvo u postojeće programe smanjenja rizika od katastrofa.

Uspješne ili perspektivne mjere, iskustva i metode za usmjeravanje politika u stambeno zbrinjavanje Roma.

- › Program „Energetski efikasan dom“

Za sve utvrđene prepreke i perspektivne mjere date su posebne preporuke za sve sektore obuhvaćene ovom analizom.

Da rezimiramo:

1. Da bismo pružili održiva rješenja za socijalnu integraciju ovog stanovništva i osnažili ih da pronađu način kako da izađu iz siromaštva, marginalizacije i ekonomske zavisnosti, potrebno je uvesti holistički pristup sprovođenja politika i razviti strukturirane institucionalne prakse u obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje i zdravstvo. Rodna dimenzija bi trebalo da bude snažno integrisana u sve politike.
2. Potrebno je redizajnirati i standardizovati sistem prikupljanja, praćenja i izvještavanja podataka.
3. Postojeće ljudske resurse Roma i Egipćana koji su razvili iskustvo, vještine i znanje u okviru različitih programa i projekata socijalne uključenosti, potrebno je smisleno koristiti u sprovođenju ciljanih i redovnih mjera.
4. Razmjena relevantnih informacija mora se prilagoditi i mora integrisati postojeće romske i egipćanske mreže u civilno društvo i društvene medije.

Multisektorske preporuke za sljedeću Strategiju za socijalno uključivanje Roma i Egipćana:

1. Sljedeću strategiju treba razvijati blagovremeno tokom perioda od godinu dana, koja uključuje sve relevantne glavne strategije i aktivnosti – utemeljene na potrebama Roma i Egipćana. Kombinaciju ciljanog i opšteg pristupa potrebno je zajednički usvojiti u saradnji Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava i resornih ministarstava, kako bi se povećalo vlasništvo i omogućila bolja koordinacija u sprovođenju ciljanih i redovnih politika za socijalnu inkluziju Roma. Ministarstvo je već započelo proceduru izrade nove strategije.
2. U skladu sa Deklaracijom partnera Zapadnog Balkana o integraciji Roma/kinja u okviru procesa proširenja Evropske unije, razviti poseban skup ciljeva i aktivnosti u svim oblastima koja su obuhvaćena Deklaracijom⁹⁷. Isto tako, u skladu sa Deklaracijom, omogućiti odgovarajući institucionalni okvir i vođstvo u sprovođenju politika, ojačati i podržati Nacionalne kontaktne osobe za Rome kao sveobuhvatni mehanizam za koordinaciju i sprovođenju ciljeva dogovorenih u Deklaraciji i za osiguranje sinergije među nadležnim ministarstvima za integraciju Roma.
3. Mehanizam za praćenje nove strategije treba unaprijediti u smislu kapaciteta, odgovornosti, nivoa odlučivanja i sastava, gdje najmanje 20% članova dolazi iz romske i egipćanske

⁹⁷ “Povećati stopu zapošljenosti Roma/kinja u javnom sektoru do stope proporcionalne procentualnoj zastupljenosti Roma/kinja u ukupnom stanovništvu; Povećati stopu zapošljenosti Roma/kinja na minimum 25 procenata; Stanovanje: gdje god je moguće, legalizovati sva neformalna naselja u kojima stanuju Romi/kinje; ili obezbijediti trajno, prikladno, dostojanstveno, priuštivo i nesegregirano stanovanje za Rome koji trenutno žive u neformalnim naseljima koja se ne mogu legalizovati iz opravdanih razloga; Obrazovanje: povećati stopu upisa i završetka osnovnog obrazovanja Roma/kinja na 90 procenata i stopu upisa i završetka srednjeg obrazovanja Roma/kinja na 50 procenata; d. Zdravlje: obezbijediti da je najmanje 95 procenata Roma/kinja pokriveno zdravstvenim osiguranjem na svim nivoima zdravstvene zaštite ili da je stopa pokrivenosti jednaka sa stopom pokrivenosti opšte populacije; e. Lična dokumentacija: osigurati da su svi Romi/kinje upisani u evidencione registre građana; f. Nediskriminacija: ojačati vladine strukture da štite od diskriminacije, te uspostaviti specijalizovane odjeljke za nediskriminaciju Roma/kinja unutar formalnih tijela za nediskriminaciju, koja bi procesuirala žalbe Roma/kinja, pružala pravnu podršku navodnim žrtvama i identifikovala obrasce diskriminacije, uključujući institucionalnu i prikrivenu diskriminaciju; se obavezujemo da koristimo raspoložive podatke (uključujući rezultate regionalnog istraživanja o Romima Zapadnog Balkana iz 2017. godine) za formulisane politika za integraciju Roma zasnovanih na dokazima. Takođe se obavezujemo da uspostavimo odgovarajući mehanizam praćenja i izvještavanja o sprovođenju politika za integraciju Roma, uključivanjem podataka relevantnih za mjerenje dostizanja ciljeva utvrđenih ovom Deklaracijom, i određivanjem statističkih kancelarija kao ključnih institucija odgovornih za prikupljanje potrebnih podataka u skladu sa njihovim programima; ćemo osigurati podršku i osnaživanje Nacionalnih kontakt osoba za Rome, kao sveobuhvatnog mehanizma za koordinaciju i sprovođenje ciljeva uspostavljenih ovom Deklaracijom i za obezbjeđivanje sinergije između resornih ministarstava odgovornih za integraciju Roma/kinja; pristajemo da ćemo razviti, usvojiti i primjenjivati regionalne standarde javnog budžetiranja za opšte i ciljne politike u vezi sa integracijom Roma/kinja, koristiti i povećati javni budžet na centralnom i lokalnom nivou, tako da dosegne romske zajednice kako bi se ostvarili gore navedeni ciljevi, koristiti raspoloživa donorska sredstva, uključujući Instrument za pretprijetnu pomoć, kako bi se unaprijedio status Roma/kinja; se obavezujemo da ćemo uspostaviti formalne kanale i mehanizme za zajedničku uključenost lokalnih vlasti i romskih zajednica u formulisane politika, donošenje odluka, sprovođenje i praćenje napora preduzetih za dostizanje ciljeva ove Deklaracije.”

zajednice. Postupak i sastav komisije za praćenje bilo kog strateškog dokumenta na nivou Vlade je regulisan Uredbom Vlade Crne Gore, ali prema informacijama dobijenih od Ministarstva pravde, ljudskih i manjinskih prava, postoji spremnost da se u mjeri mogućeg ova preporuka ispoštuje. U prethodnom postupku, iako je postojala spremnost da se uključi više od jednog predstavnika RE populacije, nije bilo prijavljenih koji su ispoštovali procedure. Trenutno je troje pripadnika romske populacije u Komisiji.

4. U okviru obaveza koje proizilaze iz Deklaracije koje se odnose na budžetiranje programa, programa i projekata romskih i egipćanskih nevladinih organizacija, kao i ostalih nevladinih organizacija koje djeluju na uvođenju politika relevantnih za Rome, potrebno je strateški podržati novom strategijom. Programi se moraju finansirati iz državnog i lokalnih budžeta, a njihovi se rezultati redovno prate. Treba omogućiti održivost rezultata programa. Pitanje finansiranja NVO-a je već regulisano na nivou države shodno Zakonu o finansiranju NVO-a, pa je neophodno obaviti dodatne konsultacije sa civilnim društvom o mogućnostima veće iskoristivosti postojećih fondova i održivosti projekata, shodno preporuci Deklaracije.
5. U skladu s Deklaracijom protiv anticiganizma, razviti posebne ciljeve i aktivnosti u okviru nove strategije kako bi se riješile negativne percepcije Roma i Egipćana. Ti ciljevi i aktivnosti treba da se sprovedu na centralnom i lokalnom nivou i uključuju centralne i lokalne vlasti, civilno društvo, medije, lokalne romske grupe kao i privredu.
6. Godišnji akcioni planovi treba da se pripreme i usvoje u posljednjem tromjesečju prethodne godine i treba da sadrže aktivnosti koje su sprovodive i koje su dogovorile nadležne institucije. Po potrebi treba uključiti i nove ciljane aktivnosti.
7. U oblasti prevencije i zaštite od nasilja nad ženama i djevojčicama, porodičnog nasilja i nezakonitog braka s djecom, koordinirati razvoj, sprovođenje i praćenje mjera razvijenih u okviru Strategije protiv porodičnog nasilja i nove strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana.

Spisak sagovornika:

1. Leon Đokaj, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Nacionalna kontakt osoba i predsjednik Komisije
2. Nevena Šuković, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, članica Komisije za nadzor sprovođenja Strategije za socijalno uključivanje Roma i Egipćana
3. Samir Jaha, nevladino udruženje „Mladi Romi“, član Komisije
4. Natalija Milović, nevladino udruženje „Mladi Romi“
5. Budimirka Đukanović, Ministarstvo za rad i socijalnu zaštitu, članica Komisije
6. Milica Pajović, Ministarstvo obrazovanja, članica Komisije
7. Radmila Lainović, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, članica Komisije
8. Dijana Anđelić, nevladina organizacija „HELP“
9. Ibrahim Tatari, medijator u zapošljavanju
10. David Šalja, medijator za zdravlje
11. Dijamant Pajazitaj, medijator za socijalnu zaštitu
12. Senka Klikovac, Ministarstvo zdravlja, članica Komisije

Prilog I:

Međunarodni ugovori o zaštiti manjina koje je Crna Gora ratifikovala

Pored zakonodavstva koje garantuje poštovanje osnovnih ljudskih prava i sloboda, kao i prava manjina, Crna Gora je odredbom člana 9. Ustava odredila da su ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava sastavni dio domaćeg pravnog poretka.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija⁹⁸ u članu 2. propisuje da svako ima pravo na sva prava i slobode utvrđene u Deklaraciji, bez ikakve razlike, poput rase, boje, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, nacionalno ili socijalno porijeklo, imovinu, rođenje ili drugi status. Članom 26. se takođe definišu obaveze u oblasti obrazovanja i propisuje da svi imaju pravo na obrazovanje koje će biti besplatno i obavezno. Nadalje, obrazovanje će biti usmjereno na puni razvoj ličnosti i na jačanje poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda. Promovišaće razumijevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim ili vjerskim grupama, kao i aktivnosti Ujedinjenih nacija za održavanje mira.

Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika etničkih, vjerskih i jezičkih manjina (1992), kao najvažniji univerzalni međunarodni dokument na ovom polju, utvrđuje obavezu država da štite postojanje i nacionalnog ili etničkog, kulturnog, vjerskog i jezičkog identiteta manjina na svojim teritorijama, za promovisanje uslova za promociju tog identiteta i usvajanje odgovarajućih zakonodavnih i drugih mjera za postizanje tog cilja (član 1.).⁹⁹ Osim toga, rasna/etnička diskriminacija zabranjena je u specijalizovanim ugovorima - Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije (ICERD), Konvencija o ukidanju svih oblika diskriminacije žena (CEDAW), Konvencija o pravima djeteta (CRC) i Konvencija o pravima osoba s invaliditetom (CPRD, invalidnost).

Član 2. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima¹⁰⁰ obavezuje svaku državu stranku ovog Pakta da poštuje i osigura svim pojedincima na njenom teritoriju prava priznata u Konvenciji, bez obzira na razlike poput rase, boje, pola, jezika, religija, političko ili drugo mišljenje, socijalno porijeklo ili bilo koje druge okolnosti. Član 27. Konvencije definiše da u državama gdje postoje

98 Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih nacija, (1948), Dostupna na adresi: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

99 Radović M., Mededović K., „Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom otkrivenih nadležnosti i nestalih službi podrške“, Podgorica, 2019, str. 9.

100 Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima usvojen i otvoren za potpisivanje, ratifikaciju i prihvatanje Rezolucijom 2200A (XXI) Generalne skupštine od 16. decembra 1966. godine, stupio na snagu 23. marta 1976. godine, u skladu sa članom 49. Dostupan na adresi <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

etničke, vjerske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju u zajednici s drugim članovima svoje grupe, svoj sopstveni kulturni život, da ispovijedaju svoju sopstvenu vjeroispovijest i obavljaju vjerske dužnosti, ili da upotrebljavaju svoj sopstveni jezik.

Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovim slobodama¹⁰¹ u članu 14. definiše da se uživanje prava i sloboda utvrđenih u Konvenciji predviđa zabranu diskriminacije na bilo kojem osnovu kao što su pol, rasa, boja, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s manjinom, imovina, rođenje ili drugi status. Protokol br. 12¹⁰² uz Konvenciju propisuje da se uživanje bilo kojeg prava utvrđenog zakonom osigurava bez diskriminacije na bilo kojem osnovu kao što su pol, rasa, boja, jezik, religija, političko ili drugo mišljenje, socijalno porijeklo, povezanost sa manjinu, imovinu, rođenje ili drugi status.

Okvirna konvencija za zaštitu manjina koju je Komitet ministara Savjeta Evrope usvojio 1994. godine prvi je pravno obavezujući multilateralni instrument posvećen zaštiti manjina generalno. Njegov je cilj da se odrede pravna načela koja se države obavezuju poštovati kako bi se osigurala zaštita manjina. Prema odredbama Konvencije, vlade zemalja su u obavezi da podnose izvještaje o sprovođenju odredaba Konvencija. U trećem izvještaju¹⁰³ koji je podnijela Crna Gora ističe se da je Crna Gora značajno unaprijedila zakonodavni okvir koji reguliše zabranu diskriminacije u svim aspektima, uključujući prava manjina. S tim u vezi, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava pripremiло je Nacrta zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije, čiji je donošenje planirano za 2018. godinu, ali je još uvijek na čekanju. Izmjene i dopune Zakona odnose se na prilagođavanje preporukama i izvještajima Evropske unije, posebno onima koji se odnose na rasizam i netoleranciju prema manjinama.

101 Evropska konvencija o ljudskim pravima, Evropski sud za ljudska prava, Savjet Evrope, Rim, Italija, 4. novembar 1950. Dostupna na adresi: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

102 Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim, Italija, 4. novembar 2000. Dostupna na adresi: <https://rm.coe.int/1680063765>

103 Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Treći izvještaj Crne Gore o sprovođenju Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Podgorica, Crna Gora, jun 2017. Dostupno na www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=277800&rTipe=2&file=The%20Third%20Report%20on%20the%20Implementation%20of%20the%20Framework%20Convention.pdf

Prilog 2:

Prekid ciklusa isključenosti Roma na zapadnom Balkanu - uporedni pregled za Crnu Goru 2011. i 2017. godine¹⁰⁴

Prioritetna oblast	Pokazatelj	2011.		2017.	
		Romi	Ne-Romi	Romi	Ne-Romi
Obrazovanje	Neto stopa upisa u predškolske ustanove (starosna dob od 3 do 5 godina)	9	15	21	36
	Prilagođena neto stopa upisanog obaveznog obrazovanja (starosne dobi od 7 do 15 godina) (a)	56	95	62	92
	Stopa završetka obaveznog obrazovanja (starosne dobi od 18 do 21 godine) (a)	34	94	34	97
	Stopa završetka srednjeg obrazovanja (starosne dobi od 22 do 25 godina)	6	89	3	79
	Stopa završetka visokog obrazovanja (starosne dobi od 26 do 29 godina)	0	15	0	25
	Postotak učenika koji pohađaju većinski romske škole (starosne dobi od 7 do 15 godina) (b)	8	1	15	13
	Postotak učenika koji pohađaju posebne škole (starosne dobi od 7 do 15 godina) (b)	6	3	1	2
	Tržište rada	Stopa učešća na tržištu rada (starosne dobi od 15 do 64 godine)	49	61	19
Odnos zaposlenosti i stanovništva (starosne dobi od 15 do 64 godine)		28	43	15	38

¹⁰⁴ Monica Robaio-Abril, Natalia Millan, Prekidanje ciklusa isključenja Roma na zapadnom Balkanu, Međunarodna banka za obnovu i razvoj / Svetska banka, 2019. Dostupno na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Ekclusion-in-the-Vestern-Balkans.pdf>

	Stopa nezaposlenosti (% od ukupne radne snage, starosne dobi od 15 do 64 godine) (b)	43	29	23	7	
	Neformalna zaposlenost (% od ukupne zaposlenosti) (b)	55	15	58	29	
	Ne u zapošljavanju, obrazovanju ili osposobljavanju (NEET) (starosne dobi od 15 do 24 godine)	69	42	78	33	
Zdravstvena zaštita	Pokriće zdravstvenog osiguranja (starosne dobi preko 16 godina)	89	99	80	98	
	Potreba za medicinskom zaštitom koja je samostalno prijavljena, a nije ispunjena (% stanovništva starosne dobi preko 16 godina)	11	5	22	9	
	Zdravstveno stanje samostalno uočeno (% stanovništva starije od 16 godina koji prijavljuje dobro ili jako dobro zdravlje)	78	78	63	69	
	Primjena preventivnih zdravstvenih usluga (% stanovništva starije od 16 godina)	39	61	48	79	
Stanovanje	Električna energija (% stanovništva)	91	99	92	98	
	Vodovodna cijev u stanu (% stanovništva)	79	94	73	95	
	Priključak na javnu kanalizaciju ili rezervoar za otpadne vode (% stanovništva)	66	94	55	84	
	Otpad nikad sakupljen (% stanovništva)	18	28	21	19	
	Broj prostorija po članu domaćinstva (c)	0.6	1.1	0.5	1.2	
	Stopa prenaseljenosti (% stanovništva) (b)	72	37	78	40	
	Dokumentacija	Izvod iz matične knjige rođenih (% stanovništva)	95	98	96	100
		Lična karta (% stanovništva starije od 16 godina)	81	95	83	96

- Obavezno obrazovanje odnosi se na Međunarodnu standardnu klasifikaciju obrazovanja (ISCED).
- Poželjna je niža pokrivenost ovog pokazatelja.
- Ovaj se pokazatelj izračunava na nivou glave domaćinstva.

Literatura

1. Akcioni plan Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020. za 2019. godinu, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica, mart 2019. Dostupan na adresi: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/download/docs/Akcioni%20plan%20CG2019.pdf/49f9a70f1565e3ce126fdb9e19b93141.pdf>
2. Godišnji plan rada Ministarstva obrazovanja za 2019. godinu, Ministarstvo obrazovanja, Podgorica, Crna Gora, februar 2019. Dostupan na adresi: <file:///C:/Users/User/Downloads/Program%20rada%20Ministarstva%20prosvjete%20za%202019.%20godinu.pdf>
3. Godišnji plan rada Zavoda za 2019. godinu, Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Podgorica, Crna Gora, januar 2019. Dostupan na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2019/01/Program-rada-za-2019.-godinu.docx>
4. Godišnji program rada Agencije za stanovanje Podgorica, Agencija za stanovanje, Podgorica, Crna Gora, novembar 2018. Dostupan na adresi: https://drive.google.com/open?id=15Rklrua5-jHyIZ2L8H2jtW_RNvUM3j7D
5. Godišnji plan rada Ministarstva za ljudska i manjinska prava za 2019. godinu, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Crna Gora, Podgorica, mart 2019. Dostupan na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=356249&rType=2&file=Program%20rada%20MLJMP%20za%202019.pdf>
6. Balkanski barometar 2019. - Analiza javnog mišljenja, Vijeće za regionalnu saradnju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina, maj 2019. Dostupno na adresi: <https://www.rcc.int/pubs/89/balkan-barometer-2019-public-opinion-survey>
7. Radni dokument osoblja Komisije Crna Gora 2019, Komunikacija o politici proširenja EU, Evropska komisija, Brisel, maj 2019. Dostupan na adresi: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-montenegro-report.pdf>
8. Konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Rim, Italija, novembar 2000. Dostupna na adresi: <https://rm.coe.int/1680063765>
9. Izjava partnera zapadnog Balkana o integraciji Roma u procesu proširenja Evropske unije, Poznanj, Poljska, juli 2019. Dostupna na adresi: <https://www.rcc.int/docs/464/declaration-of-western-balkans-partners-on-roma-integration-within-the-eu-enlargement-process>
10. Uredba o subvencijama za zapošljavanje određenih kategorija nezaposlenih lica, „Službeni list Crne Gore“ br. 11/12, Crna Gora, Podgorica, novembar 2011. Dostupna na adresi: <https://www.biznisona.me/en/subsidies-for-employment/>
11. Uredba kojom se proglašava zakon o obrazovanju odraslih, „Službeni list Crne Gore“, 20/11, Podgorica, Crna Gora, novembar 2011. Dostupna na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=282602&rType=2&file=Zakon%20odrasli.pdf>
12. Evropska konvencija o ljudskim pravima, Evropski sud za ljudska prava Savjeta Evrope, Rim, Italija, novembar 1950. Dostupna na adresi: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf
13. Okvir Evropske unije za nacionalne strategije integracije Roma do 2020. godine, Evropska komisija, Brisel, Belgija, april 2011. Dostupan na adresi: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/combating-discrimination/roma-and-eu/roma-integration-eu_en#nationalromaintegrationstrategies; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52011DC0173>
14. Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, Komitet ministara Savjeta Evrope, 1994. Dostupna na adresi: <https://rm.coe.int/16800c10cf>
15. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Njujork, Sjedinjene Američke Države, potpisan u decembru 1966, stupio na snagu marta 1976. Dostupan na adresi: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>
16. Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, „Službeni list Crne Gore“, broj 64/02 od 28.11.2002, 31/05 od 18.05.2005, 49/07 od 10.08.2007, 04/08 od 17.01.2008, 21/09 od 20.03.2009, 45/10 od 04.08.2010, 73/10 od 10.12.2010, 40/11 od 08.08.2011, 45/11 od 09.09.2011, 36/13 od 26.07.2013, 39/13 od 07.08.2013, 44/13 od 20.09.2013, 47/17 od 19.07.2017, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=200926&rType=2&file=Op%C5%A1ti%20zakon%20o%20vaspitanju%20i%20obrazovanju.docx>
17. Zakon o visokom obrazovanju, „Službeni list Crne Gore“, broj 44/14 od 21.10.2014, 52/14 od 16.12.2014, 47/15 od 18.08.2015, 40/16 od 30.06.2016, 42/17 od 30.06.2017, 71/17 od 31.10.2017, 55/18 od 01.08.2018, 03/19 od 15.01.2019. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=282638&rType=2&file=Zakon%20o%20visokom%20obrazovanju%20-%20jul%202017.pdf>
18. Zakon o radu, „Službeni list Crne Gore“, br. 49/08, 26/09, 88/09, 26/10, 59/11, 66/12, 31/14, 53/14, 4/18, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-radu.html>
19. Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja za slučaj nezaposlenosti („Službeni list Crne Gore“, br. 14/10 od 17. marta 2010. godine, 45/12. od 17. avgusta 2012. godine, 40/11, 61/13 od 30. decembra 2013. godine, 20/15 od 24 aprila 2015, 52/16 od 9. avgusta 2016. godine) Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2015/05/Zakon-o-zaposljavanju-i-ostvarivanju-prava-iz-osiguranja-od-nezaposlenosti.pdf>
20. Zakon o sigurnosti i zdravlju na radu, „Službeni list Crne Gore“, br. 34/24 i 44/18, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zastiti-i-zdravlju-na-radu.html>

21. Zakon o socijalnom stanovanju, „Službeni list Crne Gore“, br. 35/13 od 23.07.2013, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-socijalnom-stanovanju.html>
22. Zakon o prostornom planiranju i izgradnji građevina, „Službeni glasnik Crne Gore“, broj 64/17 od 06.10.2017, 44/18 od 06.07.2018, 63/18 od 28.09.2018, 11/19 od 19.02.2019, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=290023&rType=2&file=Zakon%20o%20planiranju%20prostora%20i%20izgradnji%20objekata.pdf>
23. Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, br. 27/13, 1/2015, 42/15, 47/15, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2015/05/Zakon-o-socijalnoj-i-djecjoj-zastiti.pdf>
24. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, br. 3/16, 39/16, 2/17, 44/18 i 24/19, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=227183&rType=2&file=Zakon%20o%20zdravstvenoj%20zastiti.pdf>
25. Zakon o zdravstvenoj zaštiti, „Službeni list Crne Gore“, 3/16, 6/16, 2/17, 22/17 i 13/18, Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zdravstvenom-osiguranju.html>
26. Master plan razvoja zdravstva u Crnoj Gori 2015-2020, Ministarstvo zdravlja, Podgorica, avgust 2015. Dostupan na adresi: <http://www.mzdravlja.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=216169&rType=2&file=MASTER%20PLAN%20RAZVOJA%20ZDRAVSTVA%20CRNE%20GORE%202015-2020.pdf>
27. Međuetnički odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori, Međunacionalni odnosi i etnička distanca u Crnoj Gori, Centar za demokratiju i ljudska prava, Crna Gora, Podgorica, januar 2019. Dostupno na adresi: <https://www.cedem.me/publikacije/studije-i-javne-politike/send/69-studije-i-javne-politike/1946-analiticki-izvjestaj-etnicka-distanca-u-crnoj-gori-2019>
28. Istraživanje višestrukih pokazatelja (MICS) 2018. Zavod za statistiku Crne Gore - MONSTAT, Podgorica, Crna Gora. Jul 2019. Dostupno na adresi: <https://www.unicef.org/montenegro/en/stories/mics-roadmap-improving-state-child-rights-montenegro>
29. Nacionalna strategija za mlade 2017-2021, Ministarstvo obrazovanja, Ministarstvo sporta, Podgorica, Crna Gora, septembar 2016. Dostupna na adresi: <http://www.un.org.me/Library/Youth-Empowerment/1a%20Youth%20Strategy%202017-2021.pdf>
30. Nacionalna strategija za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za period 2016-2020, Tržište rada na evropskom putu, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, Podgorica, Crna Gora, decembar 2015. Dostupna na adresi: <http://www.mek.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=331868&rType=2&file=Nacional%20Strategy%20for%20Employment%20and%20Human%20Resources%20Development%202016-2020.pdf>
31. NEDiskriminacija na djelu u JU OŠ Božidar Vuković Podgoričanin, izvještaj za Kancelariju za obrazovanje, april 2019. Godine. Dostupno na adresi: <http://www.skolskiportal.edu.me/Primjeri%20dobre%20prakse/Forms/DispForm.aspx?ID=34>
32. Zakon o osnovnom obrazovanju, „Službeni list Crne Gore“, broj 64/02 od 28.11.2002, 49/07 od 10.08.2007, 45/10 od 04.08.2010, 40/11 od 08.08.2011, 39/13 od 07.08.2013, 47/17 od 19.07.2017. Podgorica, Crna Gora. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=317777&rType=2&file=Zakon%20o%20osnovnom%20obrazovanju%20i%20vaspitanju.doc.docx>
33. Radović M., Međedović K., „Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje usluga socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom otkrivenih nadležnosti i nestalih službi podrške“, Podgorica, 2019, str. 44.
34. Izvještaj o sprovođenju Strategije za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016-2020. za 2018. godinu, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Podgorica, Crna Gora, mart 2019. Dostupan na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=357564&rType=2&file=Izvj%20o%20sprovedenju%20Strategije%20za%20socijalnu%20inkluziju%20Roma%20i%20Egip%20ana%20u%20CG%202016-2020%20za%202018.pdf>
35. Izvještaj o sprovođenju Godišnjeg plana rada Ministarstva obrazovanja za 2017. godinu, Ministarstvo obrazovanja, Podgorica, Crna Gora, mart 2018. Dostupan na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=311678&rType=2&file=Izvjestaj%20o%20radu%20za%202017.%20godinu.pdf>
36. Izvještaj o radu i stanju u administrativnim oblastima iz nadležnosti ministarstva obrazovanja u 2018. godini, Ministarstvo obrazovanja, Crna Gora, Podgorica, mart 2019. Dostupan na adresi: <http://www.mpin.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=377637&rType=2>
37. Izvještaj o sprovođenju Akcionog plana za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa za 2018. godinu, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, Podgorica, Crna Gora, april 2019. Dostupan na adresi: <http://www.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=358147&rType=2>
38. Analiza stanja 2019. - prepoznavanje i mapiranje relevantnih izazova sa kojima se RE suočava u zajednici u Crnoj Gori; De Facto Consultancy, Podgorica, Crna Gora, avgust 2019. godine.
39. Strategija socijalne uključenosti Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2016 - 2020, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Crna Gora, Podgorica, mart 2016. Dostupna na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=236962&rType=2&file=The%20Strategy%20for%20Social%20Inclusion%20of%20Roma%20and%20Egyptians%20in%20Montenegro%202016-2020%20and%20AP%20for%202016.pdf>

40. Strategija za rani i predškolski odgoj i obrazovanje 2016–2020, Ministarstvo obrazovanja, UNICEF Crna Gora, Podgorica, februar 2016. Dostupna na adresi: [http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221458&rType=2&file=Strategija%20ranog%20i%20pred%20skolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20\(2016-2020\).pdf](http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=221458&rType=2&file=Strategija%20ranog%20i%20pred%20skolskog%20vaspitanja%20i%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20(2016-2020).pdf)
41. Strategija za razvoj strukovnog obrazovanja u Crnoj Gori 2015-2020, Ministarstvo obrazovanja, Podgorica, Crna Gora, april 2014. Dostupna na adresi: [http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=207298&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20strukovnog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20\(2015-2020\)%20ap.doc](http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=207298&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20strukovnog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%20(2015-2020)%20ap.doc)
42. Strategija razvoja visokog obrazovanja u Crnoj Gori (2016-2020), Vlada Crne Gore, Ministarstvo obrazovanja, Podgorica, jul 2016. Dostupna na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=244534&rType=2&file=Strategija%20razvoja%20visokog%20obrazovanja%20u%20Crnoj%20Gori%202016-2020.doc>
43. Treći izvještaj Crne Gore o sprovođenju okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, Crna Gora, Podgorica, jun 2017. Dostupan na adresi: <http://www.mmp.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=277800&rType=2&file=The%20Third%20Report%20on%20the%20Implementation%20of%20the%20Framework%20Convention.pdf>
44. Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030, Ministarstvo turizma i održivog razvoja, Podgorica, Crna Gora, jul 2016. Dostupna na adresi: <http://www.mrt.gov.me/en/ministry/174209/National-Strategy-for-Sustainable-Development-by-2030-NSSD.html>
45. Program socijalnog stanovanja za period 2017-2020 godine, Ministarstvo turizma i održivog razvoja, Podgorica, Crna Gora, avgust 2017. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=291107&rType=2>
46. Strategija inkluzivnog obrazovanja (2019-2025), Ministarstvo obrazovanja Crne Gore, Predstavništvo UNICEF-a u Crnoj Gori Podgorica, 2018. Dostupna na adresi: <http://www.mps.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=325543&rType=2&file=Nacrt%20Strategije%20inkluzivnog%20obrazovanja%202019%20-%202025%20za%20javnu%20raspravu.pdf>
47. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda, Generalna skupština Ujedinjenih nacija, Pariz, Francuska, decembar 1948. Dostupna na adresi: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>
48. Plan rada Centra za stručno obrazovanje za 2019. godinu, Centar za stručno obrazovanje, Podgorica, Crna Gora, februar 2019. Dostupan na adresi: <http://www.cso.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=364635&rType=2&file=Plan%20rada%20za%202019.pdf>
49. Plan rada Ministarstva održivog razvoja i turizma za period 2019-2021, Ministarstvo održivog razvoja i turizma, Podgorica, Crna Gora, 2019. Dostupan na adresi: <http://www.mrt.gov.me/ResourceManager/FileDownload.aspx?rid=369221&rType=2>

Roma Integration Action Team Office

Ruzveltova 61, 11000 Belgrade, Serbia
T: +381 (11) 4046 891 F: +381 (11) 4046 894

rcc.int/romaintegration2020

[RomaIntegration2020](https://www.facebook.com/RomaIntegration2020)

[RomaIntegration](https://twitter.com/RomaIntegration)

RegionalCooperationCouncil

Regional Cooperation Council Secretariat

Trg Bosne i Hercegovine 1/V
71000 Sarajevo, Bosnia and Herzegovina
T +387 33 561 700 F +387 33 561 701 E rcc@rcc.int

rcc.int

[RegionalCooperationCouncil](https://www.facebook.com/RegionalCooperationCouncil)

[rcc.int](https://twitter.com/rcc.int)

[RCCSec](https://www.youtube.com/RCCSec)

[RegionalCooperationCouncil](https://www.linkedin.com/company/RegionalCooperationCouncil)

Co-funded by
the European Union

**OPEN SOCIETY
FOUNDATIONS**